

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences
ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

**Muhafazakâr Ailelerin 'Dijital Yerli' Çocukları
Z Kuşağı Üzerine Nitel Bir Araştırma**

**'Digital Native' Children of Conservative Families/ A Qualitative Research on
Generation Z**

Fatma ODABAŞI

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
İstanbul, Türkiye

Assist. Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Theology
Istanbul, Turkey

fodabasi@marmara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5409-8670>

Nida AYDIN

Bilim Uzmanı, İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Din Sosyolojisi

İstanbul, Türkiye

Master of Science, Istanbul Marmara University, Institute of Social Sciences,
Sociology of Religion

İstanbul, Turkey

nida102@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3590-9092>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.48073>

Makale Türü / ArticleTypes: Araştırma Makalesi / ResearchArticle

Geliş Tarihi / Received: 30.11.2020

Yayın Tarihi / Published: 25 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / PubDateSeason: Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 29

Sayfa / Pages: 66-100

Copyright©Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

Allrightsreserved www.toplumbilimleri.com

Muhafazakâr Ailelerin 'Dijital Yerli' Çocukları Z Kuşağı Üzerine Nitel Bir Araştırma¹

Öz

Kuşak, belirli tarihler arasında doğmuş, bu tarihlerde yaşanan kültürel, toplumsal, ekonomik ve politik olgulardan etkilenmiş birey gruplarını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Kuşağı yalnızca dünyaya gelinen tarihler çerçevesinde biyolojik olarak tanımlamak mümkün değildir. Bu süreçte edinilen ortak toplumsal bilinç de kuşakların ayrılmasında önemli rol oynar. Bu araştırmada, kuşak sınıflaması içinde "Z Kuşağı" olarak adlandırılan, ailelerini muhafazakâr olarak tanımlayan ve Kur'an Kurslarında, orta öğretim ve yükseköğretim kurumlarında eğitim gören gençlerin dini tutum ve davranışları analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, görüşme tekniği kullanılarak yapılan nitel bir araştırmadır. Elde edilen veriler kullanılarak bu kuşak mensuplarının dini tutum ve davranışları analiz edilmiştir. Lise ve üniversite eğitimi ve bu süreç içinde geçen zaman, gençler için toplumsal bilincin edinilmesinde oldukça önemlidir. Genç bu dönemde kimliğini kazanma ve kişiliğine kalıcı biçim verme süreci yaşar. Aynı şekilde bu dönem gencin doğal, ekonomik, sosyal ve kültürel çevreyi algılamasında, dini duygu ve değerlerinin oluşmasında ve değişmesinde etkili bir süreçtir. Bu çalışma sonucunda, Z Kuşağı gençlerinin dini algılarını etkileyen temel unsurların, aile, okul, arkadaş çevresi, dijital alan ve liberal düşünceler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Gençlik, Kuşak, Z Kuşağı, Din, Dindarlık, Habitus

'Digital Native' Children of Conservative Families A Qualitative Research on Generation Z

Abstract

Generation, as a term, is used to describe groups of individuals born around certain dates and are affected by the cultural, social, economic, and political phenomena experienced during those dates. It is not possible to define generation solely biologically within the framework of the dates they were born; the collective social consciousness acquired in this process also plays an important role in the classification of generations. This research aims to analyze the religious attitudes and behaviors of the young individuals, who are also named as "Generation Z" in the classification of generations, who define their families as religious and receive education in Koran courses, secondary and higher education institutions. The study is a qualitative research and interview technique was used. The religious attitudes and behaviors of the members of this generation were analyzed using the data obtained. High school and university education, and the time spent in this process are very important for young people in acquiring social awareness. In this period, the young individual goes through the process of acquiring identity, permanently shaping his or her personality. Likewise, this period is an important process, forming and effecting the perception of the natural, economic, social, and cultural environment. As a result of this research, it was determined that the main factors affecting the religious perception of generation Z are family, school, friends, digital space, and liberal thoughts.

Key Words: Sociology of Religion, Generation, Generation Z, Youth, Religion, Religiousness, Habitus.

¹Bu makale, "Z Kuşağı ve Din" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2020). This article is extracted from master dissertation entitled "Z Generation and Religion", (Marmara University Institute of Social Sciences, September 2020).

Giriş

Kuşak çalışmaları, sosyal yapı ve değişimi gözlemlemek açısından önemli imkânlar sunar. Bu araştırmanın konusu, kuşak sınıflamalarında Z Kuşağı olarak adlandırılan gençlerin dinle ilgili tutum ve davranışlarını ortaya koymaktır.

TÜİK verilerine göre Türk toplumunun %23'ünü, genç nüfus olarak kabul edilen 15-29 yaş arası gençler oluşturmaktadır. Bunların %7.8'i 15-19 yaş arası gençlerdir. Türkiye gibi genç nüfusun yoğunlukta olduğu bir toplumda, gençlik çalışmaları hem bu kesimi tanımak/anlamak hem de doğru gençlik politikaları oluşturmak açısından büyük önem arz eder. Bu çalışma, genelde gençlik, özelde Z Kuşağı ile ilgili literatüre katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çıkış noktası, "Z Kuşağı gençlerinin din algıları nasıldır ve bu algıyı etkileyen temel unsurlar nelerdir?" sorusuna cevap bulmaktır.

Çalışma, nitel bir araştırma olup teorik kısımda belge tarama tekniği, uygulamalı bölümde ise görüşme tekniği kullanılmıştır. Örneklem, 14-20 yaş aralığındaki farklı ekonomik, sosyal ve kültürel sınıflardan gelen, ailelerini muhafazakâr olarak nitelendiren ve örgün-yaygın eğitimin lise ve üniversite kademelerinde öğrenim gören gençlerden oluşturulmuştur.

Araştırma, benimsenen teorik tanım ve yaklaşımlar ışığında görüşmelere katılan örneklem grubuyla sınırlıdır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kuşak Olgusu

Kuşak, belirli tarih aralığında doğmuş, bu tarihlerde yaşanan sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi koşulların etkisinde kalmış birey gruplarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.² Çağdaşlık ya da aynı nesle mensup olma sadece kronolojik veri değil, benzer etkilere maruz kalma durumu anlamına da gelir. Mannheim'ın "aritmetik mistisizm" olarak adlandırdığı, zamanın nicel ve matematiksel değerlendirilmesi, kuşak deneyimlerini tam olarak kavramak için yeterli değildir. Kuşak olgusunu matematiksel değil konumsal olarak ele alıp niteliksel bir yaklaşımla incelemek gerekir.³

Kuşağı yalnızca dünyaya geline tarihler çerçevesinde biyolojik olarak tanımlamak eksik bir yaklaşımdır. Bu süreçte edinilen ortak toplumsal bilinç de kuşakların ayrılmasında önemli rol oynar. Mannheim'in de eleştirdiği biyolojik yaklaşım, sonraları daha da geliştirilerek biyolojik faktörlere toplumsal etkilerin de ilave edildiği "Strauss-Howe Kuşak Kuramı" olarak sunulmuştur. Bu yaklaşımda, aynı yaş grubu içinde bulunan bireylerin birbirine benzer davranış özellikleri gösterdiği ve her yeni kuşakla bu özelliklerin değişebileceği ifade edildikten sonra, toplumlarda yaşanan savaş, ekonomik buhran, göç vb. önemli tarihsel ve sosyal değişimlerin o toplumdaki davranış biçimlerini, eğilimlerini ve değer yargılarını etkileyebileceği belirtilmiştir.⁴

Kuşak, sosyolojik açıdan ele alınması gereken bir olgudur. Sosyolojik tanımlara bakıldığında, kuşaklar "belli tarihlerde doğmuş, sosyalleşme süreçlerinde müşterek sosyal, siyasî, ekonomik, dinî vb. olaylardan etkilenmiş ve şartlar gereği benzer sorumluluklar üstlenmiş oldukları için ortak değer, inanç, davranış ve beklentilere sahip gruplar" olarak açıklanır.⁵ Konuya sosyolojik yaklaşan araştırmacılar iki nokta üzerinde dururlar: Birincisi, tarihsel süreç içindeki ortak konum; ikincisi ise bu tarihi süreç içinde yaşanan hadise ve tecrübeler etrafında şekillenen ortak bilinçtir. Yaşanan ulusal ve uluslararası olaylar, ortak

² TDK sözlüğü, "Kuşak", (erişim Ekim 2019).

³ Karl Mannheim. "The Problem of Generations", *Essays on the Sociology of Knowledge*, (Londra: Routledge Publishing, 1952), 282.

⁴ Fatma Odabaşı, *Gençlerde Din ve Sivil İtaatsizlik*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 42.

⁵ Mannheim, *The Problem of Generations*, 291-300.

belleklerin oluşmasına sebep olmakta ve bu ortak bellek de özellikle gençlerin eğilim, tercih ve davranışlarında etkili olmaktadır⁶.

Kuşak olgusuyla ilgili diğer bir tartışma da, meselenin ulusal mı yoksa küresel mi ele alınması gerektiği hususudur. Sosyoloji temelli literatür, bir toplumda değerlerin ekonomik değil de kültürel unsurlar tarafından belirlendiğinin altını çizerek kuşağın da ulusal sınırlar bağlamında incelenmesi gerektiğini belirtir. Ancak bu konuya farklı yaklaşanlar da vardır. Mesela, June Edmund ve Bryan S. Turner, kuşak sosyolojisinin “küresel kuşak” kavramını geliştirmesi gerektiğinden bahseder. Bu görüşe katılanlar, tüm dünyada küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber sınırların aşıldığını ve evrensel anlamda benzerlikler görüldüğünü, tüm dünyada gençlerin de birbirine benzediğini ve ekonomik ideolojinin kültürel değerleri biçimlendirebileceğini savunurlar.⁷

Kuşakların neye göre tasnif edileceği konusunda tam bir uzlaşmadan bahsedemsek de genel kabul, sınıflamada temel kriterin doğum yılı olması gerektiğidir. Farklı ülkelerde aynı dönemde doğmuş insanlar aynı özellikleri göstermeyebilir. Hatta aynı ülke içinde olanların bile zaman zaman farklı hususiyetlere sahip olması muhtemeldir. Bu çekincelerle birlikte, tüm dünyada kabul gören tasnif ışığında, ülkemizde şu kuşaklardan bahsedilebilir:⁸

Sessiz Kuşak: İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'nın etkilerini tecrübe etmiş, 1928-1945 yılları arasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında doğmuş bireylerden oluşan bir kuşaktır. Bu kuşak, istatistiklerde muhafazakâr değerlere en bağlı kuşak olarak gösterilir.

Bebek Patlaması Kuşağı: Görüşmecilerimizin anneanne, babaanne ve dedelerinin kuşağı olan, 1946-1964 yılları arasında doğmuş kuşaktır. İkinci Dünya savaşı sonrası, askeri darbelerin, çok partili yaşama geçişin ve televizyonun hayatımıza girişinin etkilerini taşırlar. Genellikle çok çalışkan ve toplumsal sorumluluk duygusu gelişmiş bir kuşak olarak değerlendirilir.

X Kuşağı: Araştırmamıza katılan gençlerin ebeveynlerinin kuşağı olan X Kuşağı 1965-1979 yılları arasında dünyaya gelmiş, çocukluklarından itibaren sağ ve sol çatışmalarını ve petrol krizini deneyimlemiş, çalkantılı bir dönemin şekillendirdiği, “Kayıp Kuşak” olarak da adlandırılan bir nesildir.

Y Kuşağı: 1980-1999 yılları arasında doğmuş 11 Eylül'ün, iklim değişikliğinin ve en önemlisi internet ve sosyal medyanın etkilerini tecrübe etmiş bir kuşaktır. 1980 sonrası doğan gençlik, medyanın ve internetin gelişmiş olduğu bir ortamda ve globalleşmenin etkilerinin yaşandığı dünyada büyüyen bir nesildir. Küreselleşmenin tesirlerini Z Kuşağı mensuplarında da gözlemlemek mümkündür. Mannheim'a göre bir nesilden diğer nesle geçişin daimi olarak gerçekleşmesi, nesiller arası etkileşimi daha yumuşak hale getirme eğilimindedir. Bu etkileşim sürecinde en gençle en yaşlının aynı anda karşı karşıya gelmesi yerine, ilk temaslar diğer 'aracı kuşaklar' tarafından yapılır.⁹ Bu nedenle istatistiklerde de Y ve Z kuşağının hayat görüşleri ve yaşam tarzlarında diğer kuşaklara göre daha fazla benzerlik görülmektedir. Kısacası Y kuşağı Z Kuşağını incelerken bir “aracı kuşak” olarak nitelendirilebilir.

1.2. Z Kuşağı: Dijital Yerliler/i-Nesli/Kar Taneleri

Z Kuşağının dini tutum ve davranışlarını araştırabilmek için öncelikle bu nesle mensup olanların temel özelliklerini bilmemiz gerekir. Bu kısımda, kuşağın temel özelliklerinden bahsedilecek, detaylara alandan gelen verilerin değerlendirilmesi esnasında yer verilecektir. Z Kuşağı, 2000 yılından itibaren doğanların kuşağı olup literatürde farklı

⁶ Pınar Süral Özer vd., “Kuşakların Farklılaşan İş Değerlerine İlişkin Emik Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38 (2013), 125, (erişim Ekim 2019).

⁷ Bk. June Edmund-Bryan S Turner, “Global Generations: Social Change in the Twentieth Century”, *The British Journal of Sociology*, 56/4, 559-577, (erişim Ekim 2019).

⁸ Kuşak tasnifleri için bkz. Anic Tolbize, *Generational Differences on the Workplace*, 2-5, (Minnesota: Minnesota University Publishing, 2006), 2-5; İbrahim Nacak, *Kuşak Sosyolojisi: Kavramsal ve Metodolojik Temeller*, *Sosyoloji Divanı*, 7/13 (2019), 16.

⁹ Mannheim, *The Problem of Generations*, 301.

şekillerde isimlendirilmiştir. Bu isimlerden bazıları: *Digital Natives* yani “Dijital Yerliler” Gen Wii, Net Gen ya da bu kuşakla ilgili çalışmalarıyla bilinen Jean M. Twenge’nin verdiği isim olan *i-Gen* yani *i-Nesli*¹⁰dir. Bütün bu isimlerle, aslında Z Kuşağının akıllı telefonlarına, internete ve sosyal medyaya olan bağıllık/bağımlılıklarına atıfta bulunmaktadır.

Bu kuşak mensubu gençler akıllı telefonların yaygınlaştığı, dolayısıyla internete erişimin süreklilik kazandığı bir dönemde büyümüşlerdir. Twenge’nin mülakat yaptığı gençlerin hepsinin tek bir ortak noktası vardır: “Uyumadan önce son gördükleri, sabah uyanır uyanmaz ilk gördükleri şey telefonlarıdır”.¹¹ İnternet, telefon, tablet ve bilgisayarla daha küçük yaşlarında tanışan bu kuşak, sosyal benliklerini bu mecralardan edinmekte ve bu mecralarda sergilemektedirler. Tüm bunlar gündelik yaşantılarını da etkilemekte ve yan yana/yüz yüze iletişimden ziyade sanal iletişimi tercih etmektedirler.¹² Telefonlar ve dijital mecralar bu neslin serbest zamanlarının büyük bir bölümünü doldurmaktadır. Dolayısıyla, bu kuşağı öncekilerden ayıran en önemli farklardan biri zaman geçirme biçimleridir. Bu kuşağın diğer özelliklerini aşağıdaki başlıklarla ele almak mümkündür.

1.2.1. Bireycilik, Kırılganlık ve Kaygı

Gündelik tecrübelerinin teknoloji kullanımı etrafında şekillenmesi, Z Kuşağının karakteristik özelliklerinden olmakla birlikte bunun dışında da bazı ayırt edici hususiyetleri vardır. Twenge’ye göre *i-Nesli*’ndeki “i”, bu kuşağın kanıksadığı bireyciliği* de temsil etmektedir. Bu kuşakta bariz bir şekilde gözlenen bireycilik, hayatlarının din dahil birçok alanında etkili olan bir hususiyettir.

Twenge’ye göre, “*i-Nesli*’nde rekor düzeylerde görülen kaygı ve depresyon, yetişkinliğe yavaş geçiş ve kapsayıcılığa verilen önem insanların ne pahasına olursa olsun korunması gerektiği görüşüyle birleşti.” Bu korunma ihtiyacı Z Kuşağına verilen isimlerden bir diğerini ortaya çıkarmıştır. Claire Fox, “Kar Tanesi Jenerasyonu” (Snowflake Generation)¹³ tamlamasının bu nesli tanımlarken kullanılan popüler bir isim haline gelmesini sağlamıştır. Bu kuşak, kırılganlıkları neticesinde bir kar tanesine benzetilmiş; her an gücenmeye, baskıyla karşılaştıklarında eriyip gitmeye hazır bir nesil olarak tanımlanmıştır. Bu kırılganlığın temellerinin teknolojiyle atıldığını söylemek de mümkündür. Twengi bu duruma şöyle dikkat çekiyor:

“Yavaş büyüyen, güvenliğe değer verecek şekilde yetiştirilen ve gelir eşitsizliğinin getirebileceklerinden korkan bu kuşağın ergenlik çağına adım atarken en önemli sosyal aktivitesi, onları beğenebilecek ya da reddedebilecek küçük, dörtgen bir ekrana bakmak oldu. Ellerinde tuttıkları aygıtlar hem çocukluk dönemlerini uzattı hem de onları gerçek insan etkileşiminden uzaklaştırdı. Sonuç olarak da fiziksel açıdan en güvende, zihinsel açıdan en kırılgan kuşak haline geldiler.”¹⁴

Z Kuşağı mensuplarında gözlemlenen bir diğer ortak özellik, gençlik döneminin getirdiği belirsizliklerle de körüklenen kaygı hissidir. Bazı çalışmalarda, gençlik döneminde duyulan bu kaygının sınava hazırlanma, meslek seçimi ve konformist ihtiyaçlarda kendisini gösterdiği belirtilmektedir.

“... *i-Nesli* öğrencileri rekabet düzeyi artan dünyada yolunu bulamamaktan, varsıl ile yoksul arasında gittikçe açılan uçurumun ‘yoksul’ tarafında kalmaktan korkuyor. Pratik, ciddi ve kaygılılar; öğrenmenin şevkinden çok, sınavda aldıkları notlara odaklanıyorlar.

¹⁰ Buradaki “i” vurgusu, internete ve ABD gençlerinin %60’nın kullandığı iPhone marka teknolojik ürünlere işaret eder. Bkz. Jean M. Twenge, *i-Nesli*, çev. Okhan Gündüz, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 20.

¹¹ Twenge, *i-Nesli*, 82.

* Bireycilik kelimesinin İngilizce karşılığı individualismdir. Twengi, kitabının ismindeki “i” ile bireyciliğe de atıfta bulunmuştur.

¹² Nacak, “Kuşak Sosyolojisi”, 20.

¹³ Bk. Claire Fox, *I Find That Offensive!*, (London: Biteback Publishing, 2016).

¹⁴ Twenge, *i-Nesli*, 399.

Üniversiteye daha iyi bir işe girmek, daha çok para kazanmak için gidiyorlar, illa da zihinlerini geliştirmek için değil.”¹⁵

1.2.2. Dil ve İletişim

Z Kuşağının ayırt edici özelliklerinden biri, dili kullanma ve iletişim biçimleridir. Sanal dünyada geçirilen zaman iletişim dillerini de etkilemekte ve gençler sosyal mecralarda kendilerini ifade edebilmek adına emoji diline yönelmektedirler. Emojilerle birlikte farklı dilleri, dinleri ve kültürleri buluşturan yeni bir küresel dil tezahür etmekte ve İ-nesli duygularını anlatırken emojileri de kullanmaktadır. Ayşegül Dede'ye göre emoji “yüz yüze iletişimde karşıdaki kişiye verilebilecek duygunun dijital ortamda gösterilmesi ihtiyacından doğmakta ve 'hız' olgusu çerçevesinde bu nesil emojilerle daha rahat ve kolay iletişim kurmaktadır” Dede'nin “tepkilerin emojileşmesi” olarak tanımladığı bu durum, Z Kuşağının gündelik etkileşimlerinde ve kendilerini ifade etme biçimlerinde önceki kuşaklardan farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu farklılaşma, fiziksel ve yüz yüze etkileşimlerde -yani bir diğer ifadeyle emojilerin yokluğunda- iletişim kurmakta zorlanmaları sonucunu doğurmaktadır.¹⁶

Dijital yerliler olarak da tanımlanan bu kuşak:

“Dijital teknolojiler vesilesi ile tarihte belki de ilk defa yetişkinlerin sahip olduğu hayat bilgisi, tecrübe gibi unsurların ötesinde daha fazla şey bilmektedirler. Çocukların yetişkinlere göre daha fazla şey bilmeleri ile, yetişkinlerin çocuklar karşısında aciz konuma düşerek yeni teknolojileri bilmek istemeleri tam da aradaki iletişimsizliğin başladığı andır. ...Kuşaklar arası doğal ilişkisellik ekosistemi bozularak, insanın en temel ihtiyacı olan iletişim, teknoloji ile devasa bir iletişimsizliğe dönüşmektedir. Daha çok iletişim için kullanılan teknoloji, susuzluğu arttıran tuzlu su gibi paradoksal biçimde iletişimsizliği arttırmaktadır.”¹⁷

Kuşaklar arası iletişimsizlikte, sanal dünyanın bilgiye erişimi kolaylaştırması ve sosyal medyanın farklı kullanım pratikleri önemli rol oynamaktadır. Arkadaşlarıyla WhatsApp vb. mesajlaşma uygulamaları üzerinden daha kolay iletişime geçerken, çevrimiçi var oluştaki bu artış hane içinde çevrimdışı olarak tanımlayabileceğimiz şekilde iletişimi baltalamaktadır. Babacan'ın da belirttiği gibi, önceki kuşakların (ebeveynlerin) da çevrimiçi dünyada var olma çabaları ve öğrenme arzuları hane içi hiyerarşik yapıyı bozmakta ve evin ekosistemini yeniden şekillendirmektedir¹⁸.

2. Teorik Dayanaklar

Kuşak olgusunu metodolojik bir araç olarak kullanarak belli bir grubun din algısını ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada, iki teorik yaklaşımdan yararlandık. Bunlar, Z Kuşağının din algısına etki eden unsurları ortaya koyarken büyük ölçüde istifade ettiğimiz ve örneklemimizi de buna göre belirlediğimiz Pierre Bourdieu'nun *alan* ve *habitus* kavramları ile Karl Mannheim'ın kuşaklarla ilgili bazı tespitleridir.

2.1. Pierre Bourdieu/Alan ve Habitus

20. yüzyıl sosyal bilimcilerinden olan ve toplumsal yaşayışı anlamlandırma çabalarına yeni kavramlar kazandıran Pierre Bourdieu, toplumdaki varoluşu oyun metaforu içerisinde değerlendirir. Bu oyunun oynandığı yeri *alan* olarak tanımlar ve her alanın yerleşik kuralları yani *doxası* olduğunu belirtir.¹⁹ Biz de araştırmamızı kurgularken, Z Kuşağı gençlerinin dini hayatlarını alan kavramı vasıtasıyla okumaya çalıştık ve

¹⁵ Twenge, *i-Nesli*, 394.

¹⁶ Ayşegül Dede “İ-Nesil 'Akıllı' Sokak Eylemleri” *Sosyoloji Divanı*, 7/13 (2019), 104.

¹⁷ Mehmet Emin Babacan, “Teknoloji Kullanmak İletişim Kurmak Değildir: Kuşakların İletişim Pratikleri Üzerine”, *Sosyoloji Divanı*, 7/13 (2019), 53.

¹⁸ Babacan, “Teknoloji Kullanmak İletişim Kurmak Değildir”, 52.

¹⁹ Pierre Bourdieu “Die Verborgenen Mechanismen der Macht”, *Schriften zu Politik & Kultur 2*, (Hamburg: VSA-Verlag, 1997), akt. Beril İdemen “Sosyal Köken, Habitus ve Eğitim: Pierre Bourdieu'nün Yeniden Üretim Kuramı” *Türkiye'de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 428.

Bourdieu'nun oyun metaforu içinde, İmam Hatip Liselerini, Kur'an Kurslarını, Anadolu Liselerini, Özel Liseleri, aileleri, arkadaşları ve sosyal medyayı alanlar olarak belirledik.

Sermayeler, bu oyunun oynandığı alanda aktörlerin ellerinde bulundurdukları kozlardır. Bourdieu'ye göre dünya üzerinde oynadığımız oyun rulet gibi eşit fırsatlar üzerine kurulu, her an herkesin her şey olabileceği, bir mucize sonucu kazanabileceğimiz bir oyun değildir. Hepimiz dünyaya farklı bagajlarla gelip ailelerimizden, okullarımızdan, sosyal çevrelerimizden birtakım sermayeler ediniriz²⁰. Bourdieu sosyal sermayeyi, aktörün içinde bulunduğu alanda karşılıklı tanışıklıktan ortaya çıkan ve gerekli durumlarda kullanılabilir için edinilen ilişkiler ağı olarak kabul eder. Bu ilişkiler ağı neticesinde elde edilen sosyal sermaye, habitus kavramının önemli etkenlerindedir. Habitus, toplumsal aktörler olarak belirli kültür veya alt kültürlerde yaşamamız sonucunda sahip olduğumuz devamlı bir algı, düşünce ve eylem şemaları sistemi; toplumsal tecrübelerimiz sonucunda sahip olduğumuz zihinlerimizdeki temel bilgi stokları ya da kişiler arası ilişkilerimizdeki etkileşim ve beklentilerimizi belirleyen içsel eğilimler toplamı olarak tanımlanabilir.²¹ Bourdieu, habitusu bir taraftan sosyal davranışı motive eden, şartlandıran, insani yaratıcılığı dolayısıyla sosyal değişmeyi mümkün kılan bir olgu olarak tasvir ederken diğer taraftan sosyo-kültürel yapı ve sosyal sınıf bilinci tarafından tayin edilmiş olduğunu da vurgulamaktadır.²² Habitus, birey ve toplulukların davranış biçimlerini belirleyen bir bilgisayar programı gibi anlaşılmalıdır. Söz konusu birey ve topluluklar ile habitus arasında karşılıklı bir etkileşim vardır.²³ Davranışlarımızı biz farkında olmadan düzenleyen habitus bireysel hem de toplumsal etkileşime açık, dinamik bir yapıya sahiptir.

Durkheim'ın din yorumunu inceleyen Bourdieu, dini hem iletişim hem de bilgi aracı olarak görmektedir. Ona göre din "imgelerin anlamı ile dünyanın anlamı arasında uyum sağlar". Ayrıca din, "kolektif temsillerin" ve özellikle de "sınıflandırma biçimlerinin" mantıksal ve sosyal entegrasyonu işlevine sahiptir.²⁴ Kısacası din, her şeyden önce sosyal bir yapıdır; sosyal bir anlama ve anlamlandırma biçimidir. Sosyal yapının bir parçası olarak dini sermaye, öncelikle aile içerisinde elde edilir. "Ailede alınan birincil eğitimin sistematik bir şekilde sosyal kökene bağlı olması, bireysel yaşam güzergahı ile toplumsal konum arasındaki sıkı bağı anlamının anahtarıdır"²⁵. Ailenin çocuğuna aktardığı dinsel bagaj da bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak, yapı ve birey arasındaki ilişkiye göre birey bu bağlamda yalnızca bir kukla değildir. "Manevi meselelerin en şahsisi olan dini tercih, kişinin salt içinde doğduğu koşullar ve eğitimiyle değil, toplumsal konumdaki sürekli değişen dinamiklerle biçimlenir; böylece de hem iktidar alanının makro iktisadi hem de kişinin bireysel alanının mikro siyaset terimleriyle tanımlanır".²⁶

Bourdieu'nün Marx gibi teorisyenlerden ayrıldığı nokta, ekonomik sermayeye salt belirleyici bir rol yüklememesidir. Bireylerin sosyal ve kültürel kazanımları ve eğitim durumları da toplumsal yaşamda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada "dini sermaye" kavramını da eğitim yoluyla aşılana kültürel sermayenin içerisinde, toplumdan, aileden, okuldan ve arkadaşlardan elde edilen bir bilgi/sermaye biçimi olarak ele alacağız.

²⁰ İdemen, "Sosyal Köken Habitus ve Eğitim", 428.

²¹ Pierre Bourdieu, "Forms of Capital" Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, ed. J. Richardson, (Westport, CT: Greenwood, 1986), 18.

²² Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, (Massachusetts: Harvard University Press, 1999), 12-14; Ali Murat Yel, "Pierre Bourdieu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17 (2003), 50-51; Murat Kobya, *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 111-113

²³ H. Bahadır Türk, "Pierre Bourdieu'nun İdeoloji ve Söylem Tartışmasına Katkısı", *Birikim*, 177 (2004), 78.

²⁴ Erwin Dianteill. "Pierre Bourdieu and the Sociology of Religion: A Central and Peripheral Concern". *Theory and Society*, 32 (2003), 531.

²⁵ İdemen, "Sosyal Köken, Habitus ve Eğitim", 423.

²⁶ İştaz Gözaydın, "Bourdieu ve Din" *Cogito*, 76 (2014), 395.

2.2. Karl Mannheim/ Çağın Verniği ve Heterojen Kuşaklar

Mannheim, bir konum olgusu anlamında değerlendirilen kuşağın, tüm nesiller fenomenini tam manasıyla kapsamakta başarısız olduğunu düşünür. Bir gerçeklik olarak kuşak (*generation as actuality*), tarihsel ve sosyal bölgelerde salt var olmaktan fazlasını içerir. Nesli bir gerçeklik olarak oluşturmak için daha somut bir bağlantıya ihtiyaç vardır²⁷. Bu ek bağ da tarihin ve sosyal birimin oluşturduğu ortak kadere katılım olarak tanımlanabilir. Aynı somut tarihsel sorunları yaşayan gençlerin aynı neslin parçası olduğu söylenebilir; ancak aynı kuşak içerisinde ortak deneyimlerini farklı spesifik yollarla işleyen gruplar ayrı kuşak birimlerini (*generation units*) oluşturmaktadırlar. Mannheim, Pinder'in dönemlerin karakteristik renklere sahip olduğu önerisini de benzer bir şekilde değerlendirir²⁸. Ancak Mannheim'a göre bir şekilde bu renk, farklı nesillerin ve yaş gruplarının birçok rengine bakılabilecek bir verniğin renk tonu gibidir. Yani farklı nesiller, aynı dönemin verniğinin altında farklı renkler yansıtırlar ve nesil ayrıtı bu renk ayrıtılarından yola çıkarak yapılabilir. Nesiller içerisinde de bu rengin tonlarında farklılıklar olabilir, aynı kuşağın mensupları farklı deneyimlerine göre alt-gruplar (*generation-units*) oluşturabilirler. Bu anlayışa göre birebir aynı özellikleri taşıyan homojen bir kuşak anlayışından ziyade, tek bir gençlik grubu yerine çeşitli gençlik gruplarını kastettiğimiz heterojen bir kuşak anlayışı kuşak analizlerinde daha kapsayıcı olabilir²⁹. Bu açıdan baktığımızda kuşak olgusu ile sınıf kavramının ilişkisi bizim için yararlı olacaktır. Sınıf konumunun niteliği ekonomik ve sosyal koşullar açısından açıklanabilirken, kuşak konumunun niteliği belirli deneyim ve düşünce kalıplarının bir nesilden diğerine geçişin doğal verileri ile ortaya çıkma eğilimindedir. Bir diğer deyişle, sınıf olgusu toplumda görülen ekonomik yapı ve güç yapısı gibi dış etkenlerin varlığına dayanırken kuşak olgusu bu dış etkenleri bireylerin farklı şekillerde tecrübe etmesine dayanır.

Tecrübedeki bu farklılık, dini yaşantıya da yansiyacaktır. Bu bağlamda, aynı kuşağa mensup olmakla birlikte, inanç, ibadet ve sosyal hayatta -homojen bir kuşaktan ziyade- aynı rengin farklı tonlarını taşıyan heterojen bir kuşaktan bahsetmek isabetli bir yaklaşımdır ve araştırmamız kapsamındaki Z Kuşağını daha iyi analiz etmemizi sağlar.

3. Uygulamalı Araştırma: Z Kuşağının Din Algısı

Nitel araştırma desenini kullanarak yaptığımız bu çalışmada "görüşme" tekniği kullanılmış; farklı ekonomik, sosyal ve kültürel sınıflardan gelen 14-20 yaş aralığındaki 22 gençle mülakatlar yapılmıştır. Görüşmeciler, araştırmaya en çok veriyi sağlayacak kişileri belirlemek hedefiyle amaçlı örneklem tekniği kullanılarak belirlenmiştir. İlk görüşmecilerin aracılığıyla diğer katılımcılara ulaşılmış, dolayısıyla kartopu örneklem tekniğinden faydalanılmıştır. Okul ortamlarının çeşitliliğine önem verilmiş, Kur'an Kursu, Anadolu Lisesi, Özel Lise, İmam Hatip Lisesi ve Üniversite gibi farklı alanlardan görüşmeciler seçilmiştir. Kız ve erkek katılımcıların oranlarına dikkat edilmiş ve 12 kız, 10 erkekle görüşülmüştür.³⁰

Alandan toplanan veriler, betimsel bir analizle iki farklı yol kullanılarak sunulmuştur. Önce toplanan verilerin orijinal formuna sadık kalınarak gerektiğinde ilginç ve tipik olanlardan doğrudan alıntılar yapılmıştır. Sonra buna ek olarak bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacıyla sistematik analiz yapılmıştır.³¹ Yani belirlenen bazı temalar ve temalar arası ilişkiler ve kategoriler ele alınmaya çalışılmıştır. Katılımcıların görüşleri belirtilirken hâkim olan kanaate ve farklı görüşlere vurgu yapılmıştır. Görüşmecilerin hepsi ailelerini muhafazakâr olarak tanımlamaktadır ve küçük yaşta temel

²⁷ Mannheim, *The Problem of Generations*, 303.

²⁸ Mannheim, *The Problem of Generations*, 282.

²⁹ Lüküslü, *Türkiye'de Gençlik Miti*, 122.

³⁰ Katılımcıların sosyal kimliklerine ilişkin detaylı tablo ek:1 de sunulmuştur.

³¹ Betimsel analizle ilgili geniş bilgi için Bk. A. Yıldırım-H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık 2000), 156-160.

din eğitimi almışlardır. Araştırmaya katılanların dinle ilgili tutum ve davranışları, inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutlarıyla sorgulanmış, bunlar cinsiyet ve okul ortamları gibi bağımsız değişkenlerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Görüşmeler, Ocak-Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış ve açık uçlu sorulardan oluşan derinlemesine mülakatlar, katılımcıların rahat edebileceği sessiz bir ortamda, yüz yüze yapılmıştır. Ortalama bir buçuk ile iki saat arasında değişen görüşmeler, katılımcıların izniyle kayıt altına alınmış ve daha sonra deşifre edilmiştir. Görüşmecilerin kişisel mahremiyetlerine özen gösterilmiş, gerçek isimleri kullanılmamış, birebir ifadeleri, kendi izinleriyle kod isimler verilerek kullanılmıştır.

Bulgular, görüşme formundaki akışa da uygun olarak, kuşakları ve kendi hayatlarına dair algıları, çeşitli boyutları içinde dini yaşantıları ve dindarlıklarını etkileyen unsurlar başlıklarıyla sunulmuştur.

3.1. Kuşaklarına ve Kendilerine Dair Sübjektif Algıları/Küresel, Çevrim İçi, Bireysel ve Hızlı Bir Kuşaktan Peygamber Kuşağına Uzanan Çizgi

Görüşmecilerimize günlük rutinlerini, ilgilerini, alışkanlıklarını ve kendi kuşaklarını nasıl tanımladıklarını sorduk. Karşımıza çıkan Z Kuşağı tanımları; teknoloji, sosyal medya, zamansızlık, bireysellik ve anlam arayışı gibi olgular etrafında şekillenmektedir. Onları diğer kuşaklardan ayıran özelliklerinin başında, teknolojiyi kullanma pratikleri ve sosyal medyadaki varlıklarının çeşitliliği gelmektedir. Sosyal medyadaki kesintisiz varlıkları, bu gençlerin habituslarının şekillenmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi, bu tezin konu edindiği Z Kuşağı internetin yerlileri olarak tanımlanmakta ve kuşaklar arasındaki yaş farkı arttıkça bu yerlilik/göçmenlik ayrıtı açılmaktadır. "Y Kuşağı internet öncüleriydi. Facebook'u icat ettiler, akıllı telefonlarından alışveriş yaptılar ve uydu televizyonlarından Hulu'ya ve Netflix'e sorunsuzca geçtiler. Bu sırada Z Kuşağı ise 21. yüzyıl yaşamının bütün bu temel geçişlerini hatırlamıyor bile."³² Çünkü bu temel geçişler, onların hayatlarının her evresine eklenmiş bir halde, gözlerini dünyaya açtıkları ilk günden beri varlar. Görüşmelerimiz esnasında dikkatimizi çeken hususlardan biri, telefonlarının her daim masanın üzerinde, göz mesafesinde bulunması ve sosyal medyadaki varlıklarıyla ilgili yöneltilen her soruda telefonlarına uzanmaları, Twitter, Instagram, Spotify ve Netflix gibi uygulamaları açarak kullanım pratiklerini hemen örneklemeleriydi. Çevrimiçi olma halinin sürekliliği, bu kuşağın bütün iletişim ve etkileşim pratiklerini şekillendirmektedir.

Görüşmecilerimize kendilerini önceki kuşaklardan ayıran en bariz farkı sorduğumuzda, çoğunluğu teknolojiyle olan ilişkilerine atıfta bulunmuştur. Ahmet, şu sözleriyle hem dijital dünyanın yerlileri olduklarının altını çizmiş hem de teknolojiyle olan bu yakın ilişkilerinin kendi kuşağı için küreselleşmenin önünü açtığını belirtmiştir.

:

Ahmet: Teknolojinin içine doğduğumuz için onu benimsemişiz artık ve onun üzerine 2000'lerden sonra küreselleşmeyle beraber uluslararası bir kültüre de sahibiz biraz. Çünkü internet içinde doğduk, hepimizin birinci sınıfa giderken Facebook hesabı vardı yani. Kendi kişiliğimizin oluştuğu dönemlerde farklı kültürlerden insanlarla çat pat da olsa İngilizce konuşma imkânı bulduk. Onun da biraz bizim uluslararası bir dünya görüşüne ve bütün milletleri kapsayan bir kimliğe sahip olmamıza yardımcı olduğunu düşünüyorum.

Sanal dünyanın yerlisi olabilmek, bireyselleşmenin ve aynı zamanda küresel kimliklerle tanışmanın önünü açmakla birlikte, bu kuşağın erişmek istediği bilgi ya da eğlence unsurlarına hızlı bir şekilde ulaşabilmelerini sağlar. Televizyon mu seyretmeyi tercih edersin yoksa YouTube mu? sorumuza Ahsen erişilebilirliğin altını çizerek şu şekilde cevap vermektedir:

³² Elisabeth Segran, "Your Guide To Generation_Z: The Frugal Brand-Wary Determined Anti-Millennials", fastcompany.com_(Erişim 19 Kasım 2019).

Ahsen: Youtube çünkü ne istersem istediğim zaman. Televizyonda zamanlama var.

Kuşaklarının sosyal medya bağımlılığı ve bu mecralarda geçirilen zamanın fazlalığı katılımcılarımızın rahatsızlık duyduğu bir noktadır. Buna bağlı olarak karşımıza çıkan bir diğer husus, sosyal medya uygulamaları arasında kurulan hiyerarşik düzendir. Facebook ebeveynlerinin kuşağına ait olan ve bu kuşağın ilgisini çekmeyen bir uygulama olarak tanımlanmaktadır. Vakitlerini genellikle Instagram ve Twitter'da geçirmekte olan bu kuşak için Instagram daha çok kafa dağıtma ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılarken Twitter'ı gündemi takip etme ve bilgi edinme açısından daha faydalı bulmaktadırlar.

Teknolojiyi kullanım pratikleri ve telefonlarına bağılılıkları, bir yandan da bu kuşağın dikkat sürelerinin kısalması sonucunu doğurmuştur. ABD Ulusal Biyoteknoloji Bilgi Merkezi'ne göre, Y Neslinin bir üyesinin ortalama dikkat süresi, 12 saniye iken Z Neslinin bir üyesinin ortalama dikkat süresi, 8 saniyedir.³³ Gittikçe kısalan bu dikkat süreleri, eğitim hayatlarından dini bilgi edinme şekillerine ve sosyal medyayı kullanma pratiklerine kadar hayatlarının birçok alanına yansımaktadır.

Mustafa: ...teknolojinin de artmasıyla falan, bir şey üzerine dikkati kalmadı hiçbirimizin artık adam akıllı. Sürekli bir şey, eğlence odur budur, insanların sıkılma ve bir şeye tahammül eşiği var o da çok kısaldı. Ben hemencecik sıkılıyorum ya da vazgeçebiliyorum, bir şeye tahammül edemiyoruz. Çünkü çok hızlandı hayat bizde.

Teknoloji ve kendilerini yerlisi olarak tanımladıkları sanal dünya, bir yonden de Z Kuşağı mensuplarının bireyselliğe yönelmelerine neden olmuştur. Görüşmecilerimizin kuşak tanımlarında bireysellik de öne çıkan noktalardan biridir:

Hasan: Biraz daha bireyselci olduğumuzu düşünüyorum . . . kendimize yönelmiş insanlarız . . . Bir şey yapmak isteyip [mesela] dergi çıkarmak istediğimizde böyle toplu bir şey olmuyordu. Olursa da "benim yazım olsun, benim adım olsun" diye herkes ön plana çıkmaya çalışıyor. Bireyselci ve yalnız nesil olduğumuzu düşünüyorum.

Görüşmecilerimizden Hasan bu kuşağın genellikle bireyselliğe yatkın olduğunun altını "kendimize yönelmiş insanlarız" sözleriyle çizmektedir. Bireyselliğe, bireyin var olduğu düzende konfor arayışına ve dolayısıyla bireyin çıkarlarına atfettikleri önem, Z Kuşağının çeşitli düşünürler tarafından pragmatist bir kuşak olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Örneğin Twenge'ye göre Z Kuşağı konformist ve pragmatist bir kuşaktır. Fakat bizim için böyle bir genelleme yapmak daha önce altını çizdiğimiz heterojen gençlikler tanımına uymamaktadır. Bourdieu'nün "gençlik sadece bir kelimedir" sözleriyle belirttiği üzere, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamlardan bakıldığında tek bir gençlikten değil gençliklerden bahsedebiliriz Yani aynı dönemde doğmuş olmanın etkileri yadsınamaz olsa da gençlik kelimesinin ve dolayısıyla Z Kuşağının görüşmecilerimiz için ifade ettikleri anlamlar farklılık gösterebilir.

Anne-babanın kuşağı ile kendi kuşağın arasında bir fark var mı? sorumuza "yok" cevabı veren tek görüşmecimiz olan Hüseyin, kuşak kavramını kendi özelinde bütünüyle reddetmektedir. Hüseyin bir yandan bireysel olarak kuşak ayrımını reddetse de toplumsal çerçeveden bakıldığında bu kavramın arka planında bir "özden uzaklaştırma projesinin" yattığını beyan etmektedir:

Hüseyin: Şimdi bir saçmalık bir safsata var devrimizde, Z Kuşağı saçmalığı. Ben bunu reddediyorum, yani kabul etmiyorum. . . Kim çıkarttı bunu niye çıkarttı Z Kuşağı diye bir kavram niye var... Özlerinden uzaklaşınlar diye.

Nesillerin arasında bir takım değişiklikler olmadığını mı söylüyorsun?

Var, vaaar ama kasıtlı yapılmış bir şey. Şimdi beni babaannemden, beni anneannemden, beni annemden babamdan ayırmak ve kopartmak gibi bir çalışma olduğunu düşünüyorum.

³³ irishtimes.com(erişim 21 Kasım 2019).

Hüseyin'in bu düşüncelerinin şekillenmesinde, yıllardır bulunduğu Kur'an Kursunun etkisi büyüktür. Ergenlik döneminden itibaren Kur'an Kursunda yatılı kalan Ebubekir de Z Kuşağını tanımlarken kurs gençliğini ayrı tutmuştur:

Ebubekir: *Valla bizim gayretimiz Peygamber kuşağı olmak. Biz alfabedeki gibi sisteme göre hani Z Kuşağı B kuşağı bu şekilde ilerlemiyoruz. Allah ayette buyuruyor "Yâ eyyuhellezîne âmenû lâ tettebiû hutuvâtis şeytân" yani "şeytanın yolundan gitmeyin" diyor ey iman edenler. Bizim de gayretimiz amacımız burada, peygamberin yoluna mühürlenmek. Yani her terazimizi ona göre alıyoruz, sahabe gençlere göre, Mus'ab bin Umeyr'e göre yani bu şekilde alıyoruz bütün özelliklerimizi... yani sadece o peygamber yolundan çıkmamaya gayret ediyoruz burada.*

Ebubekir'in ve Kur'an Kursundaki görüşmecilerimizin diğer eğitim kurumlarındaki görüşmecilerimizden farkı öz tanımlarında da kendini göstermektedir. Ebubekir ve Hüseyin Peygamber kuşağı olmanın gerekliliklerini, Mus'ab bin Umeyr gibi sahabeleri örnek vererek ve görüşlerini ayetlerle destekleyerek belirtmişlerdir. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında da bahsedeceğimiz gibi Kur'an Kursu'ndaki gençler, alanlarının sağladığı etki ve imkanla, dini rahatlıkla hayatlarının odağına koyabilmektedirler.

3.2. Çeşitli Boyutlarıyla Dinî Hayatları

Araştırmamızın bu kısmında, R.Stark&C. Glock'un geliştirdiği, "inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki" şeklindeki beş boyutlu dindarlık yaklaşımından hareketle Z Kuşağının din algısını ortaya koymaya çalıştık.

Jean M. Twenge Z Kuşağını bütün boyutlarıyla incelediği kitabında, Avrupa ve Amerika arasında dine bağlılık açısından bir kıyas yapmaktadır. Amerika'daki gençlerin, henüz Avrupa kadar dinden kopuk olmasalar da bunun kaçınılmaz bir son olduğunu savunmaktadır. Yapılan araştırmalarda "son dönem Y Neslinde ve i-Neslinde dindarlık kayda değer oranda daha az"³⁴ bulunmuş, ayinlere gitmeyen ve Tanrı'ya inanmayan seküler ve inançsız kesimin gittikçe çoğaldığı ortaya çıkmıştır. "Gençler arasında dinden bütünüyle kopuk bu denli çok sayıda insan olması daha önce görülmemiş bir şey. Büyük olasılıkla da Amerika'da dinin başına geleceklerin de habercisi: İnananlar azalacak, kiliseler kapanacak"³⁵. Avrupa'ya kıyasla dine daha bağlı olan Amerika da bu dinden uzaklaşma sürecinden/trendinden nasibini almıştır. Türkiye'nin durumu hakkında konuşabilmek için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte şimdiye kadar yapılan araştırma sonuçlarına bakılarak bu yönde bir eğilimin başladığını söylemek mümkündür.

3.2.1. İnanç Boyutu/Çok Fazla Sorgulama Halindeyim-Gereksiz Sorguluyorlar

Örneklemimizin tamamı muhafazakâr ailelerin çocuklarıdır ve küçük yaşlarından itibaren temel din eğitimi almışlardır. Bununla birlikte, inanç konularında ve ibadet pratiklerinde zaman zaman farklılaştıkları görülmüştür. Görüşmecilerimizden yalnızca biri kendini "inançsız" olarak tanımlarken bir diğeri de "ciddi tereddütleri" olduğunu belirtmiştir. Katılımcılarımıza öncelikle dinin anlamı ve hayatlarındaki önemi hakkında sorular yöneltilmiştir.

Görüşmecilerimizin tamamına yakını, kendilerini "inançlı" olarak tanımlamış ve büyük bir çoğunluğu, dinin hayatlarında merkezi bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir.

Esmâ: *Din benim hayatım. Yani din ortasında ve ben hayatımı ona göre şekillendirdim. Açıkçası, güne başlarken günümü namaz vakitlerine göre ayarlıyorum. . . Hani ben dinime ayak uyduruyorum o bana ayak uydurmuyor.*

Emir: *İmam Hatip zamanında fark ettim bunu. Benim hayatımda İslamla ilgili bir şeyi çıkardığım zaman ya böyle her şeyi çıkarmışım gibi oluyor. . .*

³⁴ Twenge, *i-Nesli*, 177.

³⁵ Twenge, *i-Nesli*, 178.

Emir'in sözlerindeki İmam Hatip vurgusu okulun alan olarak dini, gencin hayatının merkezine koymasındaki etkisini göstermektedir. Tıpkı Emir gibi İmam Hatip öğrencisi olan Ahsen okulunun ve ailesinin etkisiyle dinin hayatındaki yerini şöyle anlatıyor:

Ahsen: *Yani önemli hani, dini bir okula gidiyorum dini bir ailede yaşıyorum. Yani hayatımın her alanında var. . . Yapacağım şeylere yön veriyor çoğunlukla.*

"Din sence bu dünyayı mı anlamlandırmak içindir yoksa öbür dünyayı mı?" sorusuna Emir'in verdiği "Bu dünyayı düzene sokar, öte dünyayı da inşa eder" cevabı görüşmecilerimizin geneli tarafından kabul görmektedir. Kendini inançsız olarak tanımlayan Berat ise dinin dünyaya yönelik bir olgu olduğunun ve toplumsal düzeni sağlamak için kullanıldığının altını şu sözleriyle çizmektedir:

Berat: *Şöyle, din bence ortaya çıkışı tamamen toplumsal düzeni sağlamak için. Hani nerede ortaya çıktıysa oradaki toplumsal düzendeki sıkıntılar neyse ona karşı bi kurallar koyulması, yani bence dünyaya yöneliktir din. Dünya düzenini korumak içindir.*

"Eğitim alanındaki araştırmacıların verdiği bilgiye göre 12-14 yaşlarında başlayan dini şüphe 16-18 yaşlarda zirvededir ve 20'li yaşlarda sona erer"³⁶. Şu halde örneklemimizin yaş aralığı olan 14-20 "dini şüphe yaşı" olarak tanımlanmaktadır. Şüphe kavramı, yapısı gereği negatif bir kavram olarak nitelendirilse de olumlu sonuçlara da neden olabilecek bir kavramdır. Bizim görüşmecilerimizde de bu "taklidi iman tahkik seviyesine çıkarma dönemi"³⁷ çoğu zaman olumlu sonuçlanmış ve kendi iman biçimlerini, önceki nesillerden farklı bir tutumla kişiselleştirilmiş iman olarak sergilemelerine neden olmuştur. Mantık bu kuşak için oldukça önemlidir; bu nedenle inanç pratiklerinde de tahkike ihtimam göstermektedirler:

Meryem: *Fıkıhçımız sürekli bize şey diyor—bunu söylemesi de açıkçası beni çok rahatsız ediyor —işte "dinle ilgili bazı konularda aklınızı kullanmayacaksınız" diyor ve hani bu çok sinirimi bozan bir cümle "aklınızı kullanmayacaksınız". Yani o zaman öyle bir şey diyor da aklınız kullanmayıp o zaman duygularıyla iman ediyorsam beni bundan yargılamaması gerekir gibisinden diye düşünüyorum.*

Dinle ilgili konularda aklın kullanılıp/kullanılmaması meselesi, Meryem gibi birçok gencin ikilem yaşamasına neden olmuştur. Bu durum, sorgulama süreci yaşayan gençleri kimi zaman inançsızlığa yönlendirse de büyük çoğunlukla, inançlarını sağlam temellere oturtmalarına neden olmuştur. Fatma Günaydın'ın "İmam Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları" adlı makalesinde altını çizdiği üzere, dini şüphenin nedenleri arasında, dindarlarda görülen eksikliklerin dine atfedilmesi, bilgisizlik ve yanlış bilgi, ebeveynlerle çatışmalı ilişkiler, kötülük problemi, din bilim çatışması ve sebepleri açıklanmadan dini kuralların dikte edilmesi olarak gösterilebilir³⁸.

Lise dönemi, dinî inanç açısından "şüphe, tereddüt ve bunalım çağı"nın tipik özellikleri olan, önceden bildiklerini yeniden eleştiriye tâbi tutma, büyüklerinden öğrendiklerini süzgeçten geçirme ve hatta reddetme eğilimlerinin öne çıktığı bir döneme karşılık gelmektedir. Vergote'nin deyimiyle bu dönemde ortaya çıkan çatışmalar, bireyin fiziksel ve ruhsal yapısındaki değişmeler ve ait olduğu dinî geleneğin de etkisiyle dinî gelişiminde önemli bir aşamayı oluşturur.³⁹ 17 yaşında, İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencisi olan Berat, dinî inanç bakımından içinde bulunduğu durumu şöyle dillendiriyor:

³⁶ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler". *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, DEM Yayınları, (İstanbul: DEM Yayınları, 2015), akt. Fatma Günaydın, "İmam Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları" *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 329.

³⁷ Fatma Günaydın, "İmam Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları" *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 330.

³⁸ Günaydın, "İmam-Hatip Liselerinde İnanç Sorunları", 330.

³⁹ Talip Atalay "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dindarlık Olgusu*. (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 202.

Berat: Yani şöyle, ya ben açık konuşayım ben Müslüman değilim. Hani kendi kararımla olmamaya karar verdim. . . bir tanrının varlığına inanmıyorum. Tabi kesinlikle yok diyemem çünkü bu kendi inancım ve hani kendimi ateist olarak da tanımlayamam. Müslüman olarak hiç tanımlayamam. Çünkü Müslüman olarak tanımlamak için ben daha çok mantıksal düşünen bir insanım ve mantıksal gerekçeler bulmam lazım ve kendimce bulamadım. Ateist olarak da tanımlayamam çünkü ateistim demek direk tüm tanrı varlığını tamamen yok varsaymak demek. Hani tüm diğer dinleri de yok varsaymak demek ve ben bu kadar bilgili olduğumu düşünmüyorum.

Bourdieu ile ilgili bölümde bahsettiğimiz gibi yapı aktörü bütünüyle şekillendirmez, aktörün de yapı üzerinde eyleyici bir rolü vardır. Berat, hem ailesi hem de eğitim aldığı kurum tarafından dini bagajını doldurabilecekken tam tersi yönde hareket etmeyi tercih etmiştir. Berat, kendini ateist olarak tanımlamaktan kaçınmasının sebebi olarak bilgi eksikliğini göstermiştir. Araştırmak ve inancı bilgiyle desteklemek görüşmecilerimiz için dindarlığın kuvvetlenmesi adına önemli bir basamaktır. Eleştirel ve sorgulayıcı düşünme tarzı, Z Kuşağını hayatlarının her alanında olduğu gibi, inanç konularına yaklaşımlarında da etkilidir.

Meryem: Müslüman bir ailede doğmamış olsam sonra Müslüman olur muydum diye bunu çok düşünüyorum. Müslüman olmamın sebebi ne gibisinden... Öbür dünya hakkında da yani cennet-cehennem gibi çok fazla sorgulama halindeyim. Genel olarak öyle bi şüphe hali var. . . Kur'an mealini okurken mesela böyle onu anlamak için değil de sanki açıkçası biraz utaniyorum ama anlamak için değil de sanki muhalefet olmak için okuyormuşum gibi hissediyorum bazen. Meali açınca böyle "hmm bundan şüphe duymam gerekiyor" gibi hissediyorum içimde...

Berat ve Meryem'in sorgulama süreçlerinde şüphe şüpheyi doğururken Mustafa'nın "kendi düşüncelerimle inanmak istedim" sözleri ve Sema'nın "...Araştırmadan inanmıyorum sanırım, yani o sorgulayıcı tarafım birazcık ön planda..." ifadeleri karşılaştığı farklı görüşleri irdelemelerinin ve Allah inancına kendi yollarıyla varmalarının önünü açmıştır.

Görüşmecilerimizden Hamza ve Ali, yukarıda belirtilen görüşlerden farklı olarak bu tereddütlere hiç izin verilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Hamza: ...aklımdan belki küçükken geçmiştir yani biz niye namaz kılıyoruz gibisinden veya Allah'a niye kulluk ediyorsunuz gibisinden ama şu an aklımdan öyle şeyler geçmiyor. . . yani o duygu ve düşüncelere izin vermiyorum. İzin verirsem çünkü önu açılır, yaşım da daha küçük yani...

Ali: Şu andaki belki de gerçekten en büyük sorun da bu hani, çok fazla ve bazen bence gereksiz sorguluyorlar. Din dogmatiktir ve bazı şeyleri de en azından şey diyip geçmeleri lazım "yaratıcı ya da Allah böyle istemiştir, böyle olmak zorunda" diyip... Allah mantık çerçevesine oturtup ya da düşünüp bulabileceğin bi varlık değil hani kabul ediyoruz, kabul etmek zorundayız.

Alanın sorgulama sürecine olan etkisi, Kur'an Kursunda eğitim gören görüşmecimiz Ebubekir'in mantığın inancı sorgulamak için değil yalnızca desteklemek için kullanılması gereken bir araç olduğu görüşünde kendini göstermektedir:

Ebubekir: Allah diyor ki göğe bak bir yırtık var mı? düşün diyor yani, benim kudretimi göremiyorsan düşün diyor burada bir yırtık var mı? Biz de yani insanın neyi neden yaptığını neyi niçin yaptığını bilmesi lazım.

İnanç boyutu içinde değerlendirebileceğimiz başka bir husus, peygamber algılarıdır. Görüşmecilerimizin ifadelerinden Peygamber Efendimiz (s.a.v)'i bir rehber, nasıl davranmaları gerektiğini örnekleyen bir yol gösterici olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Ahsen: Rol model gibi biraz, hani yani onun yaptıkları mesela böyle bir şey yaparken mesela yemeğe başlarken tuzu görürsem "aa tuzu şey yapmak sünnetti, mesela peygamberimiz şey yapıyordu" diye falan gibi düşünebilirim.

Hız. Peygamberi kılavuz olarak görme düsturu, Kur'an Kursundaki gençlerde daha belirgin olarak öne çıkmakta; verdikleri cevapların neredeyse tamamı Peygamber

Efendimiz'in hayatından örnekler barındırmakta ve hadisler etrafında şekillenmektedir. Duydukları derin saygı, muhabbet ve hayranlık ifadelerine de yansımaktadır.

Hüseyin: ...giyinişinde nezaket olan, letafet olan, sefahat olan, dilinde böyle selaset olan, güzel konuşan, yani şu bütün mesele aslında... Sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin hayatını tatbik gayretiyle azmiyle ömrünü adamış insandır benim aklımda dini ile bütün yaşayan insan.

3.2.2. İbadet Boyutu /Zaman Bulamıyorum-Güne Sabah Namazıyla Başlarız

Bu çalışmanın örneklemini oluşturan 22 öğrencinin 21'i inançlı olduğunu belirtirken bu 21 öğrencinin yalnızca 9'u düzenli olarak namaz kıldığını ifade etmiştir. Oruç ibadetinde durum farklıdır. İnançlı olanların hepsi oruçlarını aksatmadan tuttuklarını söylemişlerdir.

Namaz kılamama gerekçelerini genellikle "zaman bulamıyorum", "zaman ayıramıyorum" şeklinde ifade etmişlerdir. Görüşmecilerimizin evlerinde genellikle düzenli olarak ibadet edilmektedir. İbadetlerini çeşitli sebeplerden dolayı yerine getirememek bu gençlerde "pişmanlık", "vicdan azabı", ve "huzursuzluk" gibi hislere yol açmaktadır.

Evlerinde namaz kılınmayan gençlerin bu alışkanlığı pek kazanamadığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık, aile fertlerinin düzenli namaz kılmalarının katılımcılarımızın ibadet pratiklerini pozitif yönde etkilediğini de belirtmek gerekir. Bourdieu'ye göre çeşitli alışkanlıklar mimesis (taklit) yoluyla habitusa takdim edilir ve zaman içerisinde tekrar edile edile habitus'un bir parçası haline gelir. Namaz özelinde ibadetleri de böyle düşünmek gerekir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, habitusun şekillenmesinde okul da aile kadar önemlidir. Hamza'nın eğitim gördüğü Kur'an Kursunda ibadetlerin kolektif olarak yapılması, onun Allah'a kulluk etmeyi, bireyin yaratılış gayesi olarak görüp içselleştirmesini sağlamıştır:

Hamza: Hayatta Allah'a kulluk etmek için, dinimizi yaşamak için ve Peygamber Efendimiz, Allah dostları gibi kişilerin arkasından gitmemiz için varız bu dünyada. Yani kısacası bu dünyaya Allah için, Allah'a kulluk etmek için geldik ve onun yolunda, onun huzurunda, ona dost olarak yaşamamız lazım dünyada.

Kur'an Kursundaki bütün görüşmecilerimiz bir günün nasıl geçer sorusuna "güne sabah namazıyla başlarız" cevabını vermişlerdir. İyi bir dindar nasıl olmalıdır? sorumuza verilen cevaplar da genellikle namaz ibadeti ekseninde şekillenmektedir. Hamza namaz kılmayı dindarlığın şartı olarak görürken görüşmecilerimizden İmam Hatip Lisesi mezunu olan ve şu anda eğitimine Hukuk Fakültesinde devam eden Rauf, ibadetleri görev niyetiyle değil teşekkür niyetiyle yaptığını belirtmekte, ibadet etmeyi iyi bir dindar olmanın olmazsa olmazları arasında saymamaktadır.

Mülakatlarımız sırasında görüşmecilerimize, kendilerinden önceki kuşakların inanç pratikleri hakkındaki düşüncelerini sorduğumuzda, geleneksel dindarlığın içerisinde geçen "koca-karı imanı" tanımlamasıyla karşılaştık. Bunu, bilinçsiz ancak temiz ve şüphesiz bir iman mânâsında kullandıklarını belirten gençler, kendilerini önceki nesillerden "daha bilinçli" ancak inanç konusunda "daha şüpheli ve sorgulayıcı", ibadetler hususunda ise "daha tembel" olarak nitelendirdiler.

3.2.3. Duygu Boyutu/Varsan Yardım Et Şu Düşüncelerimi Toplayayım

Görüşmecilerimizin bireysel olarak tecrübe ettikleri korku, huşu ve huzur gibi dini duygularını anlamak için onlara, ibadetlerini yerine getirdiğin veya getiremediğin zamanlarda nasıl hissedersin? Dua etmek sana kendini nasıl hissettirir? gibi sorular yönelttik. Cevaplar, ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirenlerin kendini huzurlu, getiremeyenlerin ise huzursuz hissettiklerini; hemen hemen hepsinde duanın çok rahatlatıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Asım Yapıcı, dinin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında şöyle bir sonuca varmıştır:

“Allah ile içsel bir temas kuran, O’na sığınan ve güvenen, O’nu sık sık hatırlayan gençlerin ruh sağlıklarının daha iyi durumda olduğu, daha sıklıkla dua ettikleri görülmüştür. Kendi acizyetlerinin, çaresizliklerinin, güçsüzlüklerinin bilincine vararak Allah’ın yardım ve desteğini isteyen, dua ile O’na yönelen gençlerin günlük stres, depresyon ve umutsuzlukla daha rahat baş edebildikleri ve böylece intihar olasılıklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir.”⁴⁰

Yapıcı’nın da belirttiği gibi dua etmek ve ahiret inancı depresyon ve umutsuzluk hissiyle başa çıkmada önemli bir rol oynamaktadır. Görüşmecilerimizden Berat, kendini aciz ve çaresiz hissettiği durumlarda, ahiret inancına sahip olmamasının psikolojisi üzerindeki etkisine şu sözlerle dikkat çekmektedir:

Berat: *[Arkadaşlarıma] çok böyle içimi açmak istemiyorum, çünkü ne kadar kabul etsem de etmesem de bu inançsızlık birazcık şey, iç karartan bir şey hani çok iç karartan bir şey çünkü mesela bi depresyon olunca ilk ben koşuyorum. Çünkü dindar biri ölürse cennete ya da cehenneme gideceğine inanıyor. Ben ölürsem bir şey olmayacağına inanıyorum. Hani onların da içini karatmak istemiyorum...*

Görüşmecilerimizden Ahmet, duanın babasının vefatından sonra yaşadığı fiziksel ve ruhsal sıkıntılardan kurtulmasındaki etkisini şöyle açıklamıştır:

Ahmet: *Açıkçası ben babamın ölümünden önce ateist olmamıştım ama deist bakış açısında bir insandım daha çok. . . babamın ölümünden sonra hani bazı şeyler boşluğa mı düştüm mü diyim, belli bir arayışa girdim biraz. Onun dışında o sırada beslenme sıkıntıları da çektim, neredeyse yemek yiyemiyordum. . . Artık hani dua ettim diyim: Allah’ım nolur şu yeme sıkıntımı düzelt sana dönücem, seni araştırıcım diye. Hakikaten de düzeldim. Ben de işte bu şekilde döndüm inanca. . .*

Mustafa Koç’un makalesinde bahsettiği üzere, “Duanın genel anlamda kişilik gelişimi ve dolayısıyla da ergenin karakteri üzerinde olumlu etkileri vardır. Bu bağlamda dua, bireyde manevi güçlerin daha iyi kullanılıp ümit ve inancın canlanmasına, stres ve kaygıların yatışmasına, kişiliğin bütünleşmesine yardımcı olan bir etkiye sahiptir.”⁴¹ Ebeveyn kaybı, gençlik çağında yaşanabilecek en travmatik olaylardan biridir. Ahmet, kendi tecrübesinde, duanın iyileştirici gücünü ve yaşamı üzerindeki olumlu etkilerini test etmiştir.

Örneklelimizi oluşturan gençlerin neredeyse tamamı dua etmenin hayatlarında vazgeçilmez bir yer tuttuğunu ve Müslümanlığın gerekliliklerinden biri olduğunu belirtmişlerdir. İnançla ilgili ciddi şüphe ve sorgulamalar içinde olan Meryem’in şu ifadeleri de duanın etkisi bakımından çok dikkat çekicidir:

Meryem: *Dua ederim. . . böyle kendimi çok sorguladığım dönemlerde, çok düşündüğüm dönemlerde kafam patlıcak gibi oluyor ve hani adına Allah demesem de hani “varsan yardım et şu düşüncelerimi topluyum” falan oluyorum (gülüyor). . . Dua etmek iyi hissettiriyor, yani dediğim gibi tutunacak dal gibi sanki, ben isteyince bana yardım edecekmiş gibi.*

Gerek yaşları itibarıyla içinde buldukları fizyolojik ve biyolojik değişimler, gerekse yaşadıkları çağın beraberinde getirdiği salgın, kriz, küresel ısınma gibi olumsuzlukların etkisiyle, görüşmecilerimiz sıkıntılı bir dönemden geçmektedirler. Din bu bağlamda, kendilerini inançlı olarak tanımlayan Z Kuşağı mensuplarının, kaygıdan korunmalarını sağlayan bir işlev de görmektedir.

⁴⁰Asım Yapıcı. *Ruh Sağlığı ve Din*, (Adana: Karahan Kitabevi, 2007), 311, akt. Nurten Kımtar, “Gençlikte Din ve Depresyon”, *Ekev Akademi Dergisi*, 60 (2014), 248.

⁴¹Mustafa Koç “Ruh Sağlığı ile Dini Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım” *EKEV Akademi Dergisi*, 24 (2005), 44, akt. Muhammed Mustafa Bayraktar, “Gençlik Döneminde Görülen Obsesif Kompulsif Belirti”, *Marife*, 17/1 (2017), 171.

3.2.4. Bilgi Boyutu/ Bu Kız Hâlâ Bunu Bilmiyor Mu?

Bilgi boyutu, mensubu olduğumuz dinin kutsal metinleri, temel esasları ve gereklilikleri hakkında bilgi sahibi olmamızla ilgilidir ve diğer tüm boyutları şekillendiren bir niteliğe sahiptir. Bu kısımda, görüşmecilerimizin dinle ilgili bilgilerini nereden ve ne şekilde edindiklerini; dini mevzularda akıllarına gelen soruları kime sorduklarını ve araştırma yaparken hangi kaynaklara yöneldiklerini sorguladık. Katılımcı ifadelerinden, Z Kuşağı mensuplarının kendilerini din hakkında ebeveynlerine göre daha bilgili, sorgulayıcı ve araştırmacı olarak gördüklerini tespit ettik.

Bilgileriyle ön plana çıkararak kendilerini önceki nesillere göre daha bilinçli Müslümanlar olarak tanımlayan gençler, bilmiyor olmayı kimi zaman küçültücü bir şey olarak algılayıp sorularını başkalarına sormaktan çekinmekte, daha bireysel araştırma yöntemlerine yönelerek internetteki belirli kaynaklara ve kitaplara sarılmaktadırlar.

Merve: *İnternette bulmaya çalışırım ilk başta. Yani hemen internete sarılırım çünkü bazen sorduğum soru beni karşıdaki kişiye küçültür mü diye düşünürüm. . . .“Bu kız hala bunu bilmiyor mu” der mi acaba diye hemen böyle internete sarılıyorum yani, Cevaplarını internette arayan görüşmecilerimiz olmakla birlikte, bu mecraya pek güvenmediklerini de belirtmemiz gerekir.*

Mustafa: *İnternete çok fazla başvurmayı sevmiyorum çünkü internette her insan bir şey yükleyebilir hani bilgisi olan da bilgisi olmayan da. . . . O yüzden internette bilgi almayı yararlı bulmuyorum.*

Ahsen: *Öyle şeyleri internete yazmıyorum çünkü doğru bilgi verdiğini düşünmüyorum ben ya.*

Hayatlarının her anında internete bağlı olan gençler, çevrimiçi bilginin çok kolay üretilip yayılabileceğinin farkında olduklarından burayı “güvenilir kaynak” olarak görmemektedirler.

Dini bilgiye ulaşabilecekleri başka bir kanal da aileleridir. Gençler için ailelerinden edindikleri dini bilgiler, başlangıçtaki din algılarını etkilese de zamanla bunun farklılaşacağını/değişeceğini düşünüyorlar.

Sema: *Birazcık ailenin tabi ki vermiş olduğu bazı değerler var, onlara göre de insanın kafasında oluşan din algısı farklı oluyor. Belli bir süre sonra senin düşüncelerin, fikirlerin, karakterin olsun onların sende oluşturduğu şeyler de daha farklı oluyor ve ona göre dine bakışın da değişiyor.*

Bir kız lisesinde son sınıf öğrencisi olan Beyza, ailesiyle kadınların Cuma namazına gitmesi gibi konularda yaşadığı görüş ayrılıklarını şöyle anlatmaktadır:

Beyza: *Mesela dersteyken bizim hocamız demişti, kadınlar da Cuma namazına gider. . . . Sonra ben bunları anneme söylediğimde “saçmalama nasıl öyle bir şey olur?” demişti, çünkü onlar geleneksel bilgiler nesilden nesile aktarıldığı için belirli bi bilgiyi biliyorlar ve o bilgiyi hiç değiştirmeden hiç araştırmadan üzerine bir şey katmadan bize aktarmaya çalışıyorlar. . . . ben yeni şeyler öğreniyorum, yeni şeyler görüyorum, yeni şeyler araştırıyorum. Onlarla onlar match olmuyor yani birbirine uymuyor.*

Beyza'ya göre nesilden nesle aktarılan bilgi değişime açık değil ve bu neslin beklentileriyle “match” olmamaktadır. Mesela Beyza dövme yaptırmak istediğinde bu konuda araştırma yapmakta ve dövmenin abdest geçireceği hususunda bilgilere ulaşmakta, ancak bu yeni bilgileri ailesine kabul ettirmenin mümkün olmadığını belirtmektedir.

Ortaya çıkan tablodan da anlaşılacağı üzere, bilgi boyutunda Z Kuşağının ebeveynlerinden farklılaştığı görülmektedir. Katılımcılar, geleneksel kabullere dayanan ve önceki nesillerden aktarılan bilgiyi kabul etmekten ziyade, farklı bilgi kaynaklarına yönelerek daha araştırmacı ve sorgulayıcı bir bilgi edinme sürecini tercih etmektedirler.

“Temel din eğitimi nereden aldın?” sorumuza tüm görüşmecilerimiz, hemen hemen aynı cevabı vermişlerdir. Bu cevaplar doğrultusunda, dini eğitimin ailede başlayıp farklı kurum ve kişilerle desteklenen bir süreçte gerçekleştiği görülmüştür. Bu eğitim, kimi zaman camilerde, kimi zaman Kur'an Kurslarında, kimi zamansa özel hocalar eşliğinde

alınmaktadır. 22 görüşmecimizin hepsi -ya hala aktif olarak ya da geçmiş bir zaman diliminde- bu tarz dini eğitim aldıklarını ve bu dini eğitimlerinden farklı tecrübeler edindiklerini belirtmişlerdir.

3.2.5. Etki Boyutu/ Hayatımızın Her Yerinde Din Var

İnanç, ibadet, duygu ve bilgi boyutu dışında dindarlığımızı şekillendiren başka bir boyut da etki boyutudur. Bu boyut, bir bakıma dini ne derece özümseyip içselleştirdiğimizle, başka bir deyişle yaşayan din haline getirdiğimizle alakalıdır ve en iyi gözlemlendiği alan gündelik hayattır. Biz de katılımcılarımızın hayatlarının doğal akışı içinde, dine nasıl ve ne derece yer verdiklerini anlamak amacıyla, kendilerine, “Dini inanın kıyafet tercihlerini etkiler mi? Yemek tercihlerini etkiler mi? Eş seçimini etkiler mi? Kısacası inanın gündelik hayatına yön verir mi?” sorularını sorduk.

Ebubekir: *Hayatımızın her yerinde [din] var, yani her şeyi etkiler. Tuvalete girerken nasıl girmemiz gerektiğinden nasıl oturmamız gerektiğine kadar... Bizim yemek yerkenki, dışarda yürürkenki yani her şeyimizin bir hükmü var. Allah buna da bir hüküm koymuş, bu kadar kapsamlı.*

Kendilerini inançlı bireyler olarak tanımlayan gençlerin, gündelik hayatlarında dini yol gösterici olarak kabullenişleri Ebubekir'in yukarıdaki sözlerinden anlaşılabilir. Yaşadıkları alanlar, sahip oldukları bagajlar ve karşılaştıkları durumlar görüşmecilerimiz için dinin etki boyutunu farklılaştırmaktadır.

“Dini inanın kıyafet tercihlerini etkiler mi?” sorusuna aldığımız yanıtlar doğrultusunda, bu boyutun gözlemlenebildiği en önemli alanlardan birinin tesettür pratikleri olduğunu söyleyebiliriz. Büşra Özüdoğru, 3 farklı nesle ele alarak değişen tesettür algısını incelediği makalesinde, üçüncü yani en genç neslin önceki nesillerden farklı olarak tesettüre “kendi kimliğini oluşturma, toplum içindeki yaşantısını belirleme, kendini ispatlama ve iç dünyasını şekillendirme gibi derin anlamlar”⁴² yüklemekte olduğunu belirtmektedir. Tesettürlerini ön planda tutarak oluşturdukları kimlik, aynı zamanda kamusal alanda da görünür bir kimliktir. “Genç nesil katılımcılar, tesettürlü kadının kamusal alanda olması gerektiği, bunun çağa göre normal olduğu, toplum açısından gerekli olduğu fikrini paylaşmaktadır”⁴³. Kamusal alanda var olmanın kaçınılmaz sonuçlarından biri de haremlik-selamlık uygulamasının zorlaşmasıdır. “Genç nesil tesettürlüler, erkeklerle bir arada oturma ve ilişki kurma anlamında anneleri ve anneannelerine göre daha rahat davranmaktadırlar”⁴⁴. Görüşmecilerimizden İlayda tesettürün varlığını, kamusal alanda görünür olmasının gerekliliğine delil olarak göstermektedir:

İlayda: *...eğer karşı cinsle herhangi bir iletişim olmayacaksa, yani olmaması gerekiyorsa, hatta evden çıkmayacak bir şekilde hani kadının böyle bir dini anlayışı olması gerekiyorsa zaten tesettürün bir gereği olmazdı. Demek ki benim dışarı çıkabiliyor, birileriyle iletişim kurabiliyor, işte alışveriş yapabiliyor olmam gerekiyor.*

Kamusal alanın büyük bir kısmının aynı anda ekonomik bir alan olduğunu söylemek mümkündür. Z Kuşağını araştırmaya başladığımızda, bu kuşak üzerine yapılan çalışmaların genellikle ekonomi ve pazarlama çatısı altında toplandığını tespit ettik. Daha sonra Shalina Janmohamed'in kitabında karşılaştığımız, inanç ve çağdaşlığın bir arada yürütülebileceğine inanan ve yeni muhafazakâr gençlik olarak tanımlanan M Neslini araştırırken de Müslüman genç kuşağın tüketim alışkanlıklarının ön plana çıktığını gördük. Dünyanın her türlü nimetinden, inançları doğrultusunda faydalanma hakları olduğuna inanan bu nesil, gördükleri dünyevi nimetlerin helal alternatiflerinin tüketildiği bir ekonomik pazar oluşturmuşlardır. İstatistikler dünya üzerinde Müslüman nüfusun alım gücünün her sene yükseldiğini göstermektedir.⁴⁵ Abdest geçiren ojeler, alkolsüz biralalar, helal kremler ve

⁴² Özüdoğru, Tesettür Algısının Değişimi, 119.

⁴³ Özüdoğru, Tesettür Algısının Değişimi, 120.

⁴⁴ Özüdoğru, Tesettür Algısının Değişimi, 123.

⁴⁵ Shalina Janmohamed, *M Nesli Yeni Müslüman Gençlik*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 99.

ilaçlar, tesettüre uygun haşemalar ve spor kıyafetleri gibi ürünler, gıda, kozmetik, eğlence, giyim ve seyahat pazarlarını şekillendirmektedir.

Janmohamed'e göre "bu Müslümanlar modernliği reddetmiyor, şekillendiriyorlar".⁴⁶ Fakat biz, bu kadar net bir şekillendirmeden bahsedemeyeceğimizi belirtmek isteriz. Zira bu ilişkinin diğer ucundaki modernlik de bir yandan Müslümanları şekillendirmeye devam ediyor. Müslümanların her alandaki görünürlüğü o denli artmaktadır ki Marvel, artık Kamala Khan gibi Müslüman-başörtülü süper kahramanlar piyasaya sürmektedir. Fakat Müslüman karakterlerin ekranlarda görünürlüğü ile Müslümanlığın görünürlüğünü bir tutabilir miyiz? Müslümanlık, Türkiye'de de kamusal alana taşındıkça kamusal alanı şekillendirmektedir. Büşra Özüdoğru'nun tespitlerinde ve İlayda örneğinde gördüğümüz gibi kamusal alan da çağdaş dindar modelini etkilemektedir. Dinin görünürlüğü, bir yandan görünebildiği kaba, yani mecraya göre şekillenmesine neden olmaktadır. Bu şekillenmenin oluşturduğu domino etkisiyle geleneksel dindarlığın yerini, gençler için daha seküler ve bireysel özgürlüklerle eşleştirilen yeni bir dindarlık tipolojisi almaktadır. Bu yeni özgürlükler çerçevesinde tanımlanan din, diğer özgürlüklerle birleşmekte, sonuç olarak istatistiklerde Y ve Z nesillerinin cinsel tercihler, evlilik dışı ilişkiler, farklı dine mensup bireylerle münasebetler gibi hususlardaki görüşlerinin de daha liberalleşmesine neden olmaktadır.

Kur'an Kursu, İmam Hatip, özel veya devlet Anadolu Liseleri ve üniversitelerde okuyan öğrencilerin verdiği cevaplar, gençlerin habituslarının kıyafet tercihlerini de etkilediğini göstermiştir. İncancınız kıyafet tercihlerinizi etkiler mi? sorusuna aldığımız ilk bakışta aynı gözüken "evet" cevabı alanlara göre farklılaşmaktadır. Kur'an Kursu öğrencileri, kıyafetleri ve başörtülerinde dikkat çekici renkler tercih etmediklerinin altını çizirken özel üniversitelerde okuyan tesettürlü öğrenciler, dar pantolon giymekten imtina ettiklerini belirtmektedirler. Anadolu Lisesi öğrencisi olan ve türban kullanmayan Beyza ve İrem ise kuşaklar arasındaki anlaşmazlıklara örnek gösterirken ailelerinden farklı olarak kıyafet tercihlerini bir dindarlık göstergesi olarak kabul etmediklerini söylemektedirler. Beyza ne giyerse giysin gece yatarken Allah'a inandığını dualarıyla gösterdiği sürece, incancının kıyafetleriyle ölçülemeyeceğini düşünmektedir. İrem ise kuşaklar arasında gözlemediği en bariz farkın giyim kuşama bakışlarında olduğunu belirtmektedir.

Beyza ve İrem'den farklı olarak İlayda, kıyafet tercihlerinin dini kimliğinin yadsınamaz bir göstergesi olduğunu; lisedeyken sınıfındaki tek türbanlı öğrenci olmanın ona yüklediği misyonun, kıyafet tercihlerini ne denli etkilediğini anlatırken bu etkinin bulunulan alana göre şekil değiştirdiğine de güzel bir örnek teşkil eder.

İlayda ve görüşmecilerimizden birkaçı okulları vasıtasıyla adım attıkları alanları, ailelerinin onlara kazandırdığı dinsel bagajla eşleştirmekte zorlanmakta ve bu uyumsuzlukta var olma mücadelesi göstermektedirler. Ortamdaki tek türbanlı öğrenci olmak, İlayda'nın İslam'ı doğru temsil etme misyonunu yüklenmesine ve kıyafet tercihlerine daha farklı yaklaşmasına neden olmuştur. Daha sonra bu misyonu üstlenmek zorunda kalmadığı başka bir ortama geçtiğinde, rahatladığını ve kıyafet tercihlerinin -yine dini incancına uygun olmakla birlikte- değiştiğini belirtmiştir.

Fransız liselerinden birinde hazırlık sınıfı öğrencisi olan Melek, başörtüsü takmayı düşündüğünü fakat okulda ayrımcılıkla karşılaşma ihtimalinin bu kararı verememesinde etkili olduğunu belirtmektedir. İrem ise başörtüsü takmayı düşündün mü? Sorumuza şu şekilde cevap vermiştir:

İrem: *Düşündüm, sonra babam üniversite şeyi filan var ya "kızım farklı bakarlar, hoca takar bir şey olur" falan dedi üniversiteden sonra konuşalım dedi. Bu konu öyle kapandı ondan sonra ben de daha şey yapmadım.*

Bireysel inançların yanı sıra, buldukları ortam ve tepki alma endişesi, dindarlığın kıyafet tercihleri üzerindeki etkisini, Melek ve İrem örneklerinde olduğu gibi, ters yönde

⁴⁶ Janmohamed, M Nesli, 44.

şekillendirebilmektedir. Tesettürlü olsun olmasın, gerekliliğine inansın inanmasın tüm katılımcılar, başörtüsünün mutlaka özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindedirler.

Erkekler için dindarlığın kıyafet tercihlerine etkisi kızlar kadar görünür değildir. Bu konuda erkek öğrencilerden çok uzun yanıtlar alamasak da görüşmecilerimizin çoğu, denize girerken ya da yaz aylarında giydikleri şortların boyuna dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Özellikle ibadetler esnasında kıyafet tercihlerine dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

"Dini inanışın yemek tercihlerini etkiler mi?" sorusuna aldığımız yanıtlardan, gençlerin yiyecek ve içeceklerinin domuz eti ve alkol içermemesine dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. Kur'an Kursundaki öğrenciler, dışarıda yedikleri mekanlar konusunda çok seçici olduklarını ve fast-food tarzı zincir restoranlardan uzak durduklarını belirtirken yurtdışına çıkan görüşmecilerimiz de bu ülkelerde et yemekten imtina ettiklerini söylemişlerdir.

Evlenecekleri kişileri nasıl bulacakları da muhafazakâr ailelerden gelen gençlerin kafalarını kurcalayan sorulardan biridir. Görüşmecilerimizden bir kısmı, karşı cinsle arkadaşlığı belirli ölçüler doğrultusunda kabul edilebilir bulduklarını ve hayat arkadaşlarını da bu şekilde seçebileceklerini söylemişlerdir. Bir kısmı ise karşı cinsle arkadaşlığa karşı çıkıp eş seçimlerinde görücü usulü gibi geleneksel yöntemlerin tercih edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. "Evleneceğin kişinin dindar olması senin için ne kadar önemlidir?" sorusuna "önemlidir" cevabı veren görüşmecilerimiz, eş adaylarının dindarlık düzeylerinin genellikle kendileriyle aynı olmasını istemektedirler. Araştırmamıza katılan Z Kuşağı mensupları, özellikle kız öğrenciler ekseninde, eşlerinin kendi tabirleriyle "aşırı dindar" olması hususunda çekincelere sahiptir.

Farklı alanlardaki görüşmecilerimiz, müzik tercihleri sorulduğunda çağın verniğinin tonlarına uygun olarak genellikle, "rap müzik" veya "yabancı müzik" dinlerim cevabını verirken Kur'an Kursu öğrencilerinden Ebubekir hiç müzik dinlemediğini; Hamza haram olduğunu düşündüğü için kadın sesi dinlemediğini; Hüseyin ise yalnızca Türk musikisi dinlediğini ve dinlediği musikinin makamlarına dikkat ettiğini beyan etmiştir.

Hüseyin: Müzik dinlemem, yani şöyle dinlemem, Türk musikisi dinlerim tabi insanın her şeyiyle bütün gelişmesi lazım yani ezanda da bir sürü makam var Nihavent, Uşşak, Rast. . . Mesela huzur verecek makamlar tabi dinlersiniz ama müzik dediğiniz şu an günümüzde dinletilen şeylerse, dinlemiyorum.

Görüşmecimiz Sema ise, tesettürlü olmasının onun okul korosuna katılmasına mâni olmadığını ve dini inanışının müzik zevkine etkisi olmadığını belirtmiştir:

Sema: Üniversitede korodayım, Türk Halk Müziği Korosu'nda, koristim orada. Söylemeyi çok seviyorum. . . Hani şarkı söylemek günahtır gibi şeylere birazcık tepkiliyim.

Habitusun yadsınamaz bir parçası olan kültürel sermaye türü ilgi, zevk ve alışkanlıklar tarafından şekillenir. Dindarlığın etki boyutu, kültürel sermaye ekseninde incelendiğinde, kendini en yoğun olarak Kur'an Kursu öğrencilerinin ilgi, zevk ve alışkanlıklarında göstermektedir. Habitusun şekillenmesinde kültürel sermayenin etkileri gözlemlense de habitus da nihayetinde kültürel sermayeyi şekillendirir.

3.3. Dindarlıklarını Etkileyen Unsurlar

Saha araştırması esnasında, katılımcılarımızın din algılarını etkileyen en önemli unsurların, sosyal sermayenin yapıtaşlarını oluşturan aile, okul ve arkadaşlar; dijital mürebbiyeler olarak adlandırılan YouTube kanalları ve çeşitli sosyal mecralar ile bu kuşağın sıklıkla karşılaştığı liberal düşünceler olduğunu gördük.

3.3.1. Sosyal Sermayenin Yapıtaşları: Aile Dinî Eğitim ve Arkadaşlar

Aile: Aile, bütün toplumlarda temel toplumsallaşma aracı ve ilk sosyalleşme ortamıdır. Dinî sosyalleşmemiz de Bourdieu'nün tabiriyle mimesisle yani ailemizdeki dinî

davranışları taklit yoluyla başlar. “Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çevrenin dini havasına ve çocuğun ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek kişiliğine mal olur”⁴⁷. Taklitte başlayıp kişiliğin bir parçası olması sürecinde ailenin önemli bir rolü vardır. Görüşmeler esnasında, gençlerin düzenli ibadet alışkanlığı kazanmalarında, sözle telkinden ziyade ebeveynlerinin ibadet pratiklerine şahit olmalarının daha etkili olduğu anlaşılmıştır.

Ailesini inanç boyutunda dindar ancak ibadet boyutunda biraz eksik olarak tanımlayan Beyza, kendisinin de ibadetlerini yerine getirmekte zorlandığını ve dine daha duygusal bir olgu olarak yaklaştığını belirtmektedir. Dini, inandığı ancak kurallarını tamamen uygulayamadığı “*arada bir şey*” olarak tanımlamaktadır. Bu hususta ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren anneannesi tarafından “*haklı olarak*” uyarıldığını düşünürken, ibadetlerini düzenli olarak yerine getirmeyen annesinin kendisini uarmaya “*haklı olmadığını*” düşünmektedir.

Ailenin gençlerin dini kimliklerine etkisinde, örnek teşkil etmeleri kadar, gençlerle iletişimleri esnasında kullandıkları dil de önemlidir. “Ailen sana dini telkinlerde bulunur mu?” sorumuza verilen cevaplarda görüşmecilerimizin “*muhaffelik*”⁴⁸ arayışı dikkat çekmektedir:

Ayşe: ...babam çok şey der namazını kılsana hadi yavrum ama hiç böyle sert değildir çünkü ben sertliğe gelemiyorum biliyor bunu. O yüzden böyle hep hafif hafif söyler ama biri söylediği zaman yapmıyorum.

Ali: İbadet zaten her insan için kendisinde bitiyor. Beni onlar yüz bin kere de uyarsalar eğer ben istemeye- herhangi bir konu için bu sadece ibadet değil yani- ben bir şey yapmak istiyorsam ben onu her şekilde yaparım beni uyarmalarına gerek yok. Yapmak istemiyorsam da isterlerse bağırırsınlar ben onu yapmam. Bence ibadet insanın kendisinde bitiyor.

Ayşe ve Ali'nin sözlerindeki “sertliğe gelemem”, “yapmak istemiyorsam, yapmam” gibi cümleler aileler için örtülü direktiflerdir. Z Kuşağı gençleri, ebeveynlerinden hayatlarının her alanında olduğu gibi din eğitimlerinde de baskıdan uzak ve toleranslı bir dil kullanmalarını beklemektedirler.

Dini Eğitim: Kar Tanesi Jenerasyonu olarak da adlandırılan Z Kuşağına pedagojik yaklaşımdan yoksun ve katı olan bir din eğitimi uymamakta; böyle durumlarla karşılaştıklarında YouTube kanallarındaki gibi mizaha dayalı, dikkatlerini kolayca cezbedebilen ve korkutucu olmayan dini eğitimlere yönelmektedirler. Görüşmecilerimiz, Kur'an Kursu ve camilerde aldıkları farklı din eğitimi tecrübelerini aktarmışlardır. İlk dini eğitimini camide aldığı söyleyen Ayşe, burada aldığı Kur'an eğitimi yeterli bulmamasının nedenlerini: “ezberleri neden yapıyoruz sorusuna cevap bulamaması, camideki eğitimciyi yetkin görmemesi ve eğitim yöntemlerinin Z Kuşağına hitap etmemesi” olarak sıralamaktadır. Kur'an Kursu tecrübesinin oldukça olumlu geçmesinin nedeni olarak ise o kurstaki hocaların yalnızca Kur'an okutmak ya da sure ezberletmekle kalmayıp Ayşe'nin kuşağına hitap edebilecek bir pedagojik yaklaşımla eğitim vermelerini göstermektedir:

Ayşe: Yaa oyunlaştırmayı biz çok seviyoruz Z Kuşağı olarak yine bu muhtemelen pratiğe dayandığı için olabilir. Çok zamanımız yok teoriye galiba, çok sevemiyor olabiliriz. Oyunlaştırma olduğu için bence çok daha bağlıydık yani.

⁴⁷ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 225, akt. Talip Atalay “Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dindarlık Olgusu*. (Bursa: Kurav Yayınları, 2006).

⁴⁸ Mete Çamdereli'nin sosyal mecralardaki, özellikle YouTube kanallarındaki, dinsel söylemini tarif ederken kullandığı “*muhaffef*” kelimesi, burada da hafifletilmiş ve daha yumuşak bir tona sahip telkinleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bk.Mete Çamdereli, “Dinsel Söylem Yok Olmuyor, Medyatikleşiyor” *TRT Akademi*, 3/6, (2018), 777.

Ayşe'nin üzerinde olumlu etkiler bırakan Kur'an Kursu tecrübesi, Emir için farklı bir şekilde sonuçlanmıştır:

Emir: *Ç... Kur'an Kursuydu. Oraya gittim. Gitmez olaydım da dedim. Yatlıydı. Çok katıydı hiç yani oraya hafızlığa giden arkadaşlarımın kardeşleri var, diyorum ki göndermeyin oraya. Orası din eğitimi alınabilecek bir yer değil. Öyle olmasını doğru bulmuyorum ben insanları soğutuyor çünkü.*

Emir'den farklı olarak Kur'an Kursunda yatılı eğitim gören Hamza, Z Kuşağının din eğitimindeki bu muhaffelik beklentisini yanlış olarak nitelendirmektedir:

Hamza: *Zaten bir yerde zorlama olması gerekiyor. Yani dinde zorlama yoktur eyvallah ona farklı bir düşüncem yok ama Peygamber Efendimiz zaten torunlarını bir yerden sonra vurarak yavaştan ibadete alıştırmış. Sen çocuğa bıraktığın zaman o hep nefesine göre hareket edecek.*

Hamza'nın bu sözleri diğer görüşmecilerimiz tarafından destek görmemiş, fakat Ayşe ve Emir'in "eğitimde sertlik dinden soğutur" tabirleri, farklı görüşmeciler tarafından da onaylanmıştır. Bu yeni kuşağın kültürel kodları daha muhaffef, daha eğlenceli ve mantığa dayalı bir yöntemle gerçekleştirilen dini eğitime ihtiyaç duymakta, ailenin, Kur'an Kursu vb. kurumların bu ihtiyaçlara cevap vermemesi durumunda, başka bilgi kaynaklarına yönelmektedirler. Daha sonra bahsedileceği üzere, YouTube ve benzeri mecralar bu kültürel kodlara hızla uyum sağlamak ve gençlerin daha çok ilgisini çekmektedirler.

Okul ve Arkadaşlar: Görüştüğümüz gençlerin hepsi, hâlen eğitimlerini Kur'an Kursları, İmam Hatip- Anadolu- Özel Liseler ve üniversitelerde devam ettirmektedirler. Bu farklı alanlar, bir yandan verdikleri eğitimle gençlerin dünya görüşlerini etkilerken diğer taraftan da değişik arkadaş çevreleri sunmaktadır.

Abdullah Kedir Ahmed'e göre, "Gençlere, başkalarıyla etkileşimleri ve okul içi ve dışında gerçekleşen eğitim süreçleri ve etkinlikleriyle kendi kimliklerini keşfetme ve geliştirme şansı verilmelidir."⁴⁹ Gençlerin başkalarıyla etkileşim şansını en çok yakaladıkları yer şüphesiz ki okullarıdır. Okul yalnızca bir eğitim kurumu değil aynı zamanda gençler için bir sosyalleşme ortamıdır. Okul içinde ve dışında edindikleri arkadaşlar, gençlerin sosyal sermayelerini şekillendirmekte ve dolayısıyla da habituslarında önemli bir yer tutmaktadır.

Ayşe'nin yakın arkadaşlarının bazısının dindar olması, dini sohbetler yapmalarına vesile olmaktadır. Arkadaş çevresi, yani sosyal sermaye, habitusun önemli yapı taşlarından biri olarak kendini bu örnekte de göstermekte ve kültürel sermayeyi etkilemektedir. Bu bağlamda Ayşe'nin "farklı arkadaş çevreleriyle farklı şeyler dile geliyor" sözleri oldukça anlamlıdır. Bir diğer örnekte ise Rauf arkadaş çevresinin kendi ibadet pratiklerine nasıl etkilediğini şu sözlerle dile getirmektedir:

Rauf: *...Ortam çok etkiliyo beni... Mesela işte siz mesela kılmıyorsunuzdur, sizle takıla takıla bir müddet sonra onu aksatmaya başladım. Ama tekrardan kılınan bi ortamdaysam, kesinlikle kılarım yani şey yaparım... Mesela benim oda arkadaşlarım insani olarak çok iyi çocuklar ama mesela ne namazındalar ne niyazındalar, içki içiyolar falan böyle bi profilleri var. Yani ilk başta odaya seccade götürdüm, namaz kılıyorum böyle. Aşağıda mescit var ama üşendiğim için kendi seccademi seriyorum, namaz kılıyorum ama daha sonra ona üşenmeye başladım, sonuçta odada kimse kılmıyor işte sen de kalkıcaksın kılıcaksın falan, aksatmaya başladım. Hatta bi hafta, iki hafta hiç namaz kılmadım. Sonrasında işte tekrardan kendi evime gelince o namazlar tekrar düzene giriyor...*

Mustafa: *...Herkesin sürekli öğle namazında mescide indiği bi ortam veya öğle vaktinde kimsenin namaza gitmediği bi ortam insanda çok fazla şey değiştirebilir, dinden bile uzaklaştırabilir hani...*

⁴⁹Abdullah Kedir Ahmed, "Cultural Identity and Youth (The Case of Muslim Society)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2014), 53.

Rauf İmam Hatip Lisesi mezunudur, Mustafa ise halen bir İmam Hatip Lisesi öğrencisidir. Mustafa çoğunluğun öğle namazına indiği bir ortamın ibadet motivasyonuna katkısından bahsederken Rauf, bu ortamdan uzaklaşmanın ibadet alışkanlığını sekteye uğrattığından yakınmıştır. Kolektif ibadet motivasyonunun en yoğun yaşandığı alan Kur'an Kurslarıdır. Ebubekir, Kur'an Kursunu, gençlerin ibadet etme isteğini canlı tutan ve onları dış dünyanın etkilerinden muhafaza eden bir alan olarak tanımlamaktadır:

Ebubekir: *İnsan yaşadığı ortamdan iktibas eder. Buradasın, dışarda başka şeyler başka uğraşlar var. . . . Peygamber diyor ki kalp boş tarlada gezen bir kuş tüyü gibi diyor, sağa sola savrulmaya müsait diyor. Şimdi bunlar varken bu kadar sağlam hadisler, bu kadar sağlam ayetler varken Allah'ın yolunda gidin gibi ayetler varken buralar tabi ki de muhafazakâr. Muhafaza ediyor bizi çünkü.*

Ebubekir'in "insan yaşadığı ortamdan iktibas eder" sözleri, Kur'an Kursunun bu gençlere verdiği inanç ve ibadet olanaklarının altını çizmenin yanı sıra, kursun dışına çıkıldığı zaman karşılaşılan dünyanın tesiri hakkında da öngörülebilir bulunmaktadır.

Kur'an Kursundaki bir diğer görüşmecimiz Merve de kurstan ayrılıp üniversite ortamına giren arkadaşlarının değiştiklerini "insanlar çok kolay düşüyorlar, doğruyu bilmedikleri için eğriye düşüyorlar. . . . Ki ben doğruyu biliyorum ama eğriye düşmememin garantisini yok..." şeklinde ifade etmektedir. Kur'an Kursu, bu gençler için dış dünyanın etkilerinden korunabilecekleri, bireylerin habitusları temeline dini bagajlarını koymalarına olanak sağlayan güvenli bir alandır. Rümeyza Kur'an Kurslarının bu kuşağı kurtaracak rehabilitasyon merkezleri olabileceği görüşündedir.

Bourdieu'cü çerçeveden bakarsak Kur'an Kursu alanında, oyunun kuralları yani *doxası* farklıdır. Kurstaki öğrencilerden ibadetlerini yerine getirmeleri, dini okumalar yapmaları ve dini sohbetler gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Bütün bu beklentiler, dini hayatlarının tam merkezine yerleştirmelerine imkan vermektedir. Dolayısıyla din harici her şey olabildiğince dışarıda kalmaktadır. Örgün eğitim veren kurumların, Z Kuşağı mensuplarına oluşturdukları alan için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir.

Ahsen: *Annem bana şey diyordu işte okula gidince zaten namaza başlarsın herkes namaza falan çağırıyor ben okula gittim hiç de öyle bir şey yoktu. . . . Bilmiyorum ama bence okul şu an dini şeyi biraz kenara bırakmış da sanki, eğitime daha çok önem veriyor gibi geliyor. Çünkü bilmiyorum, bence İmam Hatipler yani hani sadece işte dini kesimin gidebileceği, daha böyle o kesimin olduğu okullar şuan, öyle ayrıyetten dine önem veren okullar değil gibi geliyor.*

Her ne kadar yukarıda verdiğimiz Rauf ve Mustafa örneklerinde İmam Hatiplerin ibadet alışkanlığına etkisinden bahsetsek de Rauf ve Mustafa da Ahsen gibi düzenli ibadet edemediklerini belirtmişlerdir. Ahsen, İmam Hatiplerin ibadet motivasyonunu sağlamakta Kur'an Kurslarıyla aynı etkiyi gösterememesinin nedeni olarak akademik başarıya daha çok önem vermelerini göstermektedir. Ahsen, İmam Hatipleri "dini kesimin gidebileceği" okullar olarak tanımlamakta ve bu okullarda dindar ailelerin çocuklarının bir arada bulunabildiğinden bahsetmektedir. Anadolu Liseleri, Özel Liseler ve üniversiteler için sosyal sermayenin aynı şekilde sınırlandırılmasından bahsetmek mümkün değildir:

Sinem: *...ben şimdi modern olarak adlandırılan bi okulda okuduğum için genelde mesela dine karşı önyargı da var çoğu insanda. Mesela benim bir arkadaşım var ve şey diyor; "benim annem inançlıdır ama içki de içer". Hani bana çok garip geliyor yani neye göre inançlı? . . . Aslında böyle bi konuşma yaşandı bir arkadaşım şey diyordu "sizin evinizde nasıl alkol yok herkesin evinde olmaz mı?" demişti.*

Sinem özel bir lisede okumaktadır. "İçki içen inançlı" profili, Kur'an Kurslarında veya İmam Hatiplerde okuyan görüşmecilerimizden duymadığımız bir örnektir. Farklı çevrelerden arkadaş sahibi olmak, bir diğer deyişle sosyal sermayenin çeşitliliği görüşmecilerimizin din ve dünya görüşleri üzerinde etkili bir husustur.

3.3.2. Sınav Kaygısı

Genç kuşağın hayatlarının büyük bir bölümü, önce lise sonra da üniversite sınavlarına hazırlanmakla geçmektedir. Ahsen'in bahsettiği akademik başarıya atfedilen

önem gençlerin sınav dönemini de şekillendirmektedir. Dubet, gençlik dönemini bir nevi 'kendini kanıtlama sınavı' olarak değerlendirir. "Gençlik döneminin kişiliğin geliştiği, kimliğin oluştuğu bir dönem olması zaten gençliğin bir 'sınav' dönemi olması sonucunu yaratırken aynı zamanda gençler, eğitim sistemi içinde de sınavlara sokulmakta, başarısız olanlar başarılı olanlardan ayrılmakta, kıyasıya bir mücadele devam etmektedir".⁵⁰ Sınav olgusunun gençlerin yaşamında kapsadığı bu geniş alan, gençlerin ibadet pratiklerini de etkilemektedir. Elde ettiğimiz verilerden hareketle, sınava hazırlanma süreci kimi zaman gençlerin bazı ibadetlerini geri plana atmalarına sebep olsa da bu süreçte dinin onlar için daha çok duygusal rahatlama ve stresten arınma aracı olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz. "Sınavlara hazırlanmak sence ibadetleri geri plana atar mı?" sorusuna aldığımız cevaplar genellikle "atmamalı, ancak atabiliyor" şeklindedir:

Ayşe: Atar. Hiç Kur'an okumamış olabilirim, yani sınavdan önceki bir ay tekrar namaza Kur'an'a filan başladım. Yanlış bir hareket olabilir ama bence atıyor

Ahsen: Atar... ben geçen sene başlayacaktım namaza ama artık ders çalışmaktan hiçbir şeyin zamanını tutturamıyordum . . . O yüzden hiçbir şey yetişmiyordu, namaz hiç yetişmiyordu. . . çok arkadaşımın ailesi falan şey yaptı hani öyle Ramazan sınavdan hemen önceye denk geldi "ya orucunu tutma işte sen ders çalışıyorsun zihninin açık olması lazım"...

Görüşmecilerimizin ifadelerinden anlaşılacağı üzere, sınav kaygısı ebeveynler üzerinde de etkisini göstermektedir. Özellikle sınav senesi, ibadetlerin geri plana atılmasına neden olsa da Ayşe örneğinde görüldüğü gibi sınav yaklaştıkça ibadete yönelmek, kendileri için manevi bir rahatlama aracı olmaktadır. Kur'an Kursunun alan olarak gençler üzerindeki farkını burada da gözlemlemek mümkündür:

Ebubekir: Şimdi benim namaz kılmamı engelliyorsa o zaman SBS köşede dursun. Anlatabildim mi? Bizim buraya gelmemiz ve buradan gidişimiz belli...

Hüseyin: Bu noktada ibadetine engel olduğu bir çalışmanın kendine muvaffakiyet getireceğine inanmak zaten hamakattir. Çünkü ibadet de bir disiplindir. Şimdi dersin disiplini için dinin disiplinini bırakırsan bu bir netice hasıl eder mi?

Ebubekir ve Hüseyin, hayatlarının temelini dini gereklilik ve pratikleri koymaları sonucunda, akademik hedefleri ön plana çıkarmayı gayet net bir şekilde reddedebilmektedirler.

3.3.3. Dijital Alan

Değişen dünya düzeninde, sosyal sermayenin şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri de dijital alandır. "Modern dönemde karakteri değişen iletişim kavramı, teknik/mekanik merkezli iletişim araçları üzerinden dolayım olarak oluşturulan bir iletişim süreci olarak pratize edilmektedir. Bu nedenle iletişimin insan ve insan ilişkilerinde sağladığı 'sıcaklık' ve 'duygusalılık' büyük ölçüde buharlaşmaktadır".⁵¹ Sanal arkadaşlar, sosyal sermayenin ediniminde ve dolayısıyla habitusun şekillenmesinde, çevreden ve okuldan edinilen arkadaşlar kadar önemlidir. Z Kuşağının en önemli problemleri arasında "kuşaklar arası iletişim performansını artırması beklenen teknoloji kullanımı[nın], paradoksal biçimde iletişimsizliği arttırma[sı]. . . iletişim olgusunun öznesi olan insanın, teknoloji karşısında nesneye dönüşmesi, bir bakıma aracın anlamdan, nesnenin öznenin daha önemli hale gelmesi"⁵² gibi sorunların olduğunu söyleyebiliriz.

Z Kuşağı gençlerinin kimliklerinin bir parçası ve adeta uzuvlarından biri haline gelen ekranlar, şüphesiz dinle kurdukları bağı da şekillendirmektedir. Önceki kuşaklardan farklı olarak doğdukları andan itibaren dijital mecralarla iç içe olmak; gençlerin dini vaazlardan üslup ve içerik beklentilerini, dini paylaşımlara bakış açılarını ve mahremiyet algılarını yönlendirmiştir. Dijital alandaki varlıklarının dini yaşantılarına etkilerini incelemek

⁵⁰ Lüküslü "Farklı Kitaplardan", 72.

⁵¹ Babacan, "Teknoloji Kullanmak İletişim Kurmak Değildir", 51.

⁵² Babacan, "Teknoloji Kullanmak İletişim Kurmak Değildir, 48-49.

maksadıyla görüşmecilerimize, “kullandıkları sosyal medya platformları, bu platformlardaki paylaşımları, dini inançlarının görünürlüğü ve izledikleri dini içerikli videolar” hakkında çeşitli sorular yönlendirdik.

Dijitalleşmenin şekillendirdiği dinseliliğin gözlemlenebildiği en önemli mecralardan biri, dijital vaizliktir. Bir röportajında Mete Çamdereli, dinsel vaizliğin mecra ve dijitalin işleyiş şekline göre değişen bir olgu olduğunu belirtirken burada değişimin din değil dinselilik üzerinden olduğunu altını çizmektedir. Çamdereli'nin “medyatik söylemin dönüştürücü gücü” olarak adlandırdığı, dijital vaizliği etkisi altına alan bu yeni söylem “medyatik dilin söylemsel istekleriyle şekilleniyor. [Yani], dinsel söylem yok olmuyor, medyatikleşiyor”⁵³. Tekrar belirtmek gerekirse, burada şekillenen olgu yalnızca dinselilik değildir. “Dijital dinsel mürebbiye”⁵⁴nin mesajları ile şekillenen yeni bir kuşaktan söz etmek mümkündür. Medyatik vaizlerin dilinden çıkanlar kimi zaman sahih din dilinden ayrılmaktadır. “Sahi din dili medyatik din dilinin pragmatizminde yeniden şekilleniyor. . . Din adına yapılan muhaffef dini Showlar ortaya çıkıyor. Din ile eğlenmenin, dinle neşelenmenin, dini araçsallaştırarak çoğu kez medyatik bir din-eğlence formatına dönüşmesi engellenemiyor”⁵⁵. Ebeveynlerin dini telkinlerinden ve Kur'an Kursu eğitiminden bahsederken de belirttiğimiz gibi muhaffeflik bu kuşak için çoğunlukla gerekli hale gelmiştir. Disiplinli din eğitiminde yer alan yasağcı söylemlere karşı, Z Kuşağının diline göre oluşturulan muhaffef bir dinselilik söylemi bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Görüşmecilerimize göre vaizlik, eski nesil ve yeni nesil olarak ikiye ayrılmaktadır ve geleneksel vaizler, gençlerin gündelik problemlerini yakalamakta ve değerlendirmekte biraz geri kalmaktadırlar.

Ayşe: *Mesela (bir hoca ismi veriyor) okumuştum. . . işte sosyal medya için bir fıkıh yazıyor ama adam sosyal medya kullanmayı bilmiyor. Çok ilginçti diyor ki “sosyal medya kullanmazsan da günah, çünkü çok kanal açıyor, çok fazla insana açıyorsun” diyor. Ama bir yandan da diyor ki “Instagram’da ana sayfana bir erkek düşmeyecek, keşfetine erkek düşmeyecek” diyor. Mesela “Twitter’da biri başka biri hakkında konuşmayacak, sen onu görmeyeceksin”... Yani böyle bir ihtimal yok Twitter’da! . . hayatın pratiklerini anlatamıyorlar bize, İslam’ın idesini herkes biliyor zaten ama bize pratikte ne yapmamız gerektiğinden kimse bahsetmiyor.*

Ahsen: *... Amcanın sohbetlerine gidiyordum bir ara, gidiyordum derken 1-2 kere gittim ve her gittiğim sohbette ciddi anlamda uyuyakalıyorum...*

Ayşe'ye göre vaazın, hâlihazırda olduğu gibi, bildikleri İslam idesi üzerine kurulu kalmayıp Z Nesline hitap edebilmesi için onların yaşam tarzlarına, varlık gösterdikleri sosyal mecralara, ikilemelerine ve problemlerine odaklanması gerekmektedir. Bütün bunların yanı sıra, Ahsen'in belirttiği gibi ilgi çekici bir dil kullanılmalıdır. Berat içinse eski nesil vaazlar kalbî imana odaklanırken Sözler Köşkü'yle örneklendirdiği yeni nesil vaizlik, ibresini aklî imana çevirmektedir:

Berat: *Bize daha çok hitap ediyorlar. . . hani şey derler bi kalbi iman bi akli iman diye, [geleneksel vaizler] biraz daha kalbi imana sahipler. Hani “ben inanmıyorum” deyince “yanacaksın” derler. Mesela Sözler Köşkü’nde bulunduğum bir hafta⁵⁶ bana çok şey kattı. “Bi tanrıya inanıyor musun?” dedi, hayır inanmıyorum dedim. “Bu çok kesin bir karar değil mi?” dedi. Hani benim şu an çıkıp ateistim demememin sebebi budur belki de. Hani çok kesin karar vermemeyi öğrendim. Onun dışında tamamen her mantığın dibinde aslında bi inanç olduğunu*

⁵³ Çamdereli, “Dinsel Söylem Yok Olmuyor, Medyatikleşiyor”, 777.

⁵⁴ Çamdereli, “Dinsel Söylem Yok Olmuyor, Medyatikleşiyor”, 777. “Dijital dinsel mürebbiye” terimi, YouTube ve benzeri dijital mecralarda, gençlerin sorularına yanıtlayan ve ilgilerini çekebilecek konularda vaaz veren kişileri tanımlamak maksadıyla Mete Çamdereli tarafından kullanılmıştır.

⁵⁵ Çamdereli, “Dinsel Söylem Yok Olmuyor, Medyatikleşiyor”, 780.

⁵⁶ Sözler Köşkü, YouTube'daki vaazlarından ayrı olarak, her yaz gençler için bir haftalık kamplar düzenlemektedir. Berat gibi birkaç erkek görüşmecimiz daha bu kamplardan bahsetmişlerdir.

öğrendim orada. Çünkü İslam'ın temeli de bu aslında. İman dediğimiz şey bilmediğimiz bir şeye inanmak aslında.

Görüşmelerimiz sırasında, bu değişen dinsel söyleminin altı birçok kere çizilmiştir. Bu olguyu iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Youtube'daki "dijital mürebbiye" kavramını incelemeye başladığımızda, kullandıkları bu farklı ve medyatik üslup ilk etapta, geleneksel vaizliğe kıyasla alışlagelmemiş bulunmuştur. Fakat daha sonra, Berat örneğinde olduğu gibi görüşmecilerin birkaçı tarafından, hayatlarını değiştirecek kadar önemli ve ilgi çekici addedilmiştir. Her ne kadar bu yeni lisan, önceki nesillerce dini söylemi sıradanlaştırdığı ve medyatikleştirdiği için yadırgansa da Z Kuşağının önemli bir bölümünün ilgilerini dine yöneltmekte ve klasik vaazlardan daha etkili görülmektedir.

Görüşmecilerimiz için Sözler Köşkü gibi kanallar, hem seçtikleri konular hem de üslupları itibariyle Z Kuşağının problemlerini ve tarzını yakalamıştır. Gençlerin yaşları ve buldukları çağ itibariyle karşı karşıya kaldıkları, kadın-erkek ilişkilerini, çeşitli dini tereddütleri, evrim ve eşcinsellik gibi güncel konuları, bu kuşağın azalan dikkat sürelerini de göz önünde bulundurarak renkli arka planlar ve hızlı geçişler içeren videolar eşliğinde, Esmâ'nın belirttiği gibi mizahi bir dille "gençliğe inerek" ele almaktadırlar. Çağımızın Müslüman genç nesillerini M Nesli olarak tanımlayan Janmohamed tarafından "darül internet"⁵⁷ olarak tanımlanan bu yeni vaaz mecrasının oluşturduğu "e-ümme" anlayışının iki özelliği olan mizahi dil ve mantık, Z Kuşağı mensuplarının ilgilerini çekmektedir. Görüştüğümüz gençler bu güncel dili iletişimlerinde aktif olarak kullanmakta, aynı zamanda da dini inançlarını mantık çerçevesine oturtmaya çalışmaktadırlar. Shelina Janmohamed'e göre "M Nesli, ebeveynlerinden dedelerinden ve ninelerinden daha bireyseldir ve geleneksel kurumlar onların ihtiyaçlarını her zaman karşılamamaktadır."⁵⁸ Bu yeni bireysel dindarlık anlayışı ve geleneksel kurumlardan uzaklaşma, alışlagelenden daha farklı bir dindarlık ortaya koymaktadır. Kimine göre geleneksel dindarlıktan bu uzaklaşma dini inanışa negatif etki ederken Janmohamed'e göre "internet ve sosyal medya onların dindarlıklarını azaltmamış"⁵⁹ aksine arttırmış ve sosyal mecralar yeni bir "e-ümme" anlayışı doğmasına neden olmuştur.

Bu yeni mecralarda kullanılan üslup, daha çok erkek görüşmecilerin dikkatini çekip onlara hitap etmekte, kız görüşmeciler tarafından ise "eril bir dil" olarak tanımlanmakta ve pek rağbet görmemektedir:

Ayşe: Takipçileri var çok okunuyorlar çok izleniyorlar ve bu beni üzüyor. Üzmesinin sebebi şu... Yani herkes bir anda din hocası kesiliyor, ama şeyler işte kadınlar fotoğraf koymamalı diyip karılarının fotoğraflarını koymuyorlar ama sana da günah sen neden koyuyorsun? Beni rahatsız ediyor, çünkü samimi değiller.

Kız ve erkek öğrenciler arasındaki fark, Kur'an Kurslarının dijital dünyaya bir tebliğ alanı olarak yaklaşım yaklaşımına tercihlerinde de kendini göstermektedir. Kız Kur'an Kursunda yaptığımız görüşmelerde karşımıza çıkan en ilgi çekici durumlardan biri, buradaki genç kızlardan birinin sosyal medyayı potansiyel bir tebliğ alanı olarak görmesiydi. Bu öğrenci, daha önce karşılaşmadığımız Youtube ve Instagram fenomenlerinden verilen örneklerde, bu fenomenlerden birinin kendisine gelen bir mailin etkisinde kalarak türbanının altına bone takmaya başlamasını örnek gösterip⁶⁰, bu tarz kanallar ve sayfalara tebliğ yapılırsa İslam dinini daha "kurallarına uygun" yaşamaya yöneltebileceklerini düşünmekteydi.

⁵⁷ Janmohamed, *M Nesli*, 107.

⁵⁸ Janmohamed, *M Nesli*, 115.

⁵⁹ Janmohamed, *M Nesli*, 116.

⁶⁰ Rimel Aşkına adlı bu youtube kanalında, kanalın sahibi kendisine gönderilen maili okuyor ve takipçilerine artık bone takmaya başlayıp saçlarını hiç göstermeyeceğini belirtiyor ve hemen ardından da bone takma tarifleri verdiği kısma geçiyor. Bk. https://www.youtube.com/watch?v=DnzcAWFco-A&ab_channel=rimelaskina (Erişim 13 Ocak 2020).

Sosyal medyanın büyüdü dünyası kendilerini fenomenlerle özdeşleştirmeseler bile, bu kuşak için ilgi çekicidir. Kur'an Kursundaki gencimiz kendisini sosyal medyadan soyutlamaktansa sosyal medya araçlarını etkili bir şekilde kullanarak tebliğ yapabileceğini ve bu mecraların ilgi çekiciliğini faydalı yönde kullanabileceğini belirtmektedir:

Merve: *Bence biz Instagram'ı da bilmeliyiz Twitter'ı da yeterince bilmeliyiz. Aktif de olmalıyız bence. . . Instagram üzerinden de insanlara ulaşılabilir, sosyal medya üzerinden... Tabi [bu] anneme babama bile çok farklı bir görüş. Annem babam istiyor ki otobüse bin in buraya gel.*

Merve, dini yaşayışın Kur'an Kursunun sınırları içerisinde kalmayıp belirli ölçüler çerçevesinde, dışarıda da görünür olması gerektiği görüşündedir. Erkek Kur'an Kursu öğrencileri ise tebliğin yüz yüze yapılması gerektiğinin altını çizmekte ve sosyal mecralarda ortaya çıkabilecek polemiklerden olabildiğince uzak durmaya çalışmaktadırlar:

Ebubekir: *Şimdi biz de konuştuğumuz kişiye hitap ettiğimiz kişiye bakıyoruz ya o adam bu doğrunun ne kadarını alabilir, tabi hep tartıyoruz. Bir de tebliğ yüz yüze olur yani. Sosyal medyadan değil de ben genellikle yani konuşmayı severim çünkü orada olduğu zaman bir şey oluyor savunma kalkanı oluyor.*

Hamza: *Ben uygun olmadığını düşünüyorum. Her ne kadar tebliğ yapıyorum desen bile sen de illa o bataklığın içine düşersin.*

YouTube'u karmaşık bir mecra ve bir akıntı olarak gören Hüseyin, bu akıntının suyuna kapılıp gitmekten ziyade akıntıdan elektrik üreten taraf olmak gerektiğini vurgulamaktadır. Sözler Köşkü gibi YouTube kanallarının üsluplarını şu şekilde değerlendirmektedir:

Hüseyin: *Üslubu gençlere yakınlaşmak için kullanılmış bir üsluptur. Öz itibariyle bugüne belki gereklidir, lakin bazen de sert söylemek lazım. Bazen de duruş göstermek lazım. Ama onların kurdukları kanalda, mesela masaya yumruğunu vuramaz adam orada, onun için yani her şey kendi yapısında bir bütündür.*

Hüseyin bu yorumuyla, diğer görüşmecilerimizin belirttiği "mizahi dil" arayışını izlenme ve takip edilme kaygısına bağlayarak eleştirmektedir. Bu hususta öne çıkan kanallardan Sözler Köşkü'nün 2.000.000, Hayalhanem'in 1.620.000, Maksat 114'ün 828.000 abonesi bulunmaktadır. Sosyal medyada var olabilmek, izlenme sayılarına ve izleyici-tarafından kabul görmeye bağlıdır.

Teknolojinin etkileri gençlerin mahremiyet algıları üzerinden de incelenebilir. Z Nesli, Evrim Kuran'ın *Z Bir Kuşağı Anlamak* adlı kitabında da belirttiği gibi *sharenting* neticesinde zaten doğdukları andan itibaren mahremiyet alanı yıkılmış bir nesildir. "İngilizce bu sözcük *share* (paylaşım) ve *parenting* (ebeveynlik) kelimelerinin birleşiminden oluşuyor ve ebeveynlerin çocuklarının fotoğraf ve videolarını sosyal medyada gereğinden fazla paylaşmaları anlamına geliyor."⁶¹ Görüşmelerimiz esnasında edindiğimiz bilgiler, bu neslin yıkılan mahremiyet alanını yeniden inşa çabasında olduklarını ve sosyal medyadaki varlıklarını kısıtlayıp özellikle dini hususlarda paylaşım yapmamaya yöneldiklerini göstermektedir. Görüşmecilerimizin sosyal medya pratiklerinde mahremiyete verdikleri bu önem çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kimi zaman beğenilmeme ve onay görmeme kaygısı etkin bir rol oynarken kimi zaman dinin daha mahrem bir alanda ve bireysel yaşanması gerektiği görüşü ağır basmaktadır. Cuma günleri ve Kandillerde mesaj paylaşır mısınız? sorusunu genellikle gülümseyerek yanıtlayan görüşmecilerimiz, bu mesajların daha önceki kuşaklara ait kutlama pratikleri olduğunun altını çizmektedirler.

Dini mahrem bir alan olarak görmeleri, yalnız cuma ve kandil mesajları paylaşma pratiklerinde değil, aynı zamanda dini kimliklerini sosyal medyada görünür kılmaktan çekinmelerinde de kendini göstermektedir. "Dini kimliğin sosyal medyada görünür mü?"

⁶¹ Evrim Kuran, *Z Bir Kuşağı Anlamak*, (İstanbul: Mundi Yayınları, 2019), 72.

sorusuna, Ayşe diğer görüşmecilerimizde de farkettiğimiz mahremiyet algısı ve tepki görme çekincesini şu şekilde özetlemektedir:

Ayşe: ...böyle şeyleri attığımda böyle sanki tepki yiyecekmişim gibi geliyor biraz. Neden bilmiyorum yani. Din konusu böyle çok herkesin laf atmaya meraklı olduğu bir yer olduğu için ve ben dinin çok daha özel bir şey olduğunu düşündüğüm için. . . Bu mahrem bir şey, mahremini göstermemelisin orada bence.

Arkadaşlarının dindarlık düzeylerinin aynı olmadığını, hatta farklı dinlere mensup arkadaşlarının da bulunduğunu belirten Melek, sosyal medyada dini içerikli paylaşım yapmaya gerek duymadığını belirtmekte ve bu düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır:

Melek: Daha içimde bir de mesela şimdiki arkadaşlarım, yani beni takip eden insanların hepsi benimle aynı fikirde olmayabilir. O yüzden bana karşı bakış açıları da değişebilir.

Ayşe ve Melek'in belirttiği tepki görme çekincesi katılımcıların genelinde gözlemlendiğimiz bir durumdur. Dini hayatın mahrem olduğu düşüncesiyle paylaşımına açık olmadığını savunan gençlere, "sosyal medyada aktif rol oynayan başörtülü fenomenler hakkında fikirlerini" sorduğumuzda, onlara tepkilerini şu sözlerle belirtmişlerdir:

Esma: Takip etmiyorum, takip etmeye gerek de duymuyorum. Hani zaten kimse mükemmel değil, ben de mükemmel değilim ama dinimi yapabildiğim kadarıyla en güzel şekilde yaşamaya çalışıyorum. Onlar da eminim öyledir, kimseyi uzaktan yargılamamak gerek... bir de kendini sergilemek olmuyor mu sonuçta kapanmamızın amacı dikkat çekmemek...

Meryem: Yani bu noktada böyle kendimden birazcık utanıyorum. Bi kere başörtülü oldukları için böyle şey hissediyor insan, başörtülü bir insan bunu yapar mı diye düşünüyorum kafamda ama aslında böyle düşünmem yanlış. Başkasının böyle düşündüğünü görsem ona kızarım ama ben de ister istemez görünce şey oluyorum öyle kadınlara. Böyle bir de garibime gidiyor.

Esma başörtüsü kullanırken Meryem başörtüsü kullanmayı tercih etmemektedir. Bu iki genç kız, başörtülü sosyal medya fenomenlerinin davranışlarını yorumlarken hoşgörü ve tasvip etmeme arasında bir ikilem yaşamaktadırlar. Hoşgörü, liberal düşünceler kısmında daha ayrıntılı ele alacağımız üzere, bu kuşağın bütün düşüncelerinde başat bir rol oynamaktadır.

3.3.4. Serbest Düşünceler

Bireyin hayat tarzı, bulunduğu ortamın normlarına uygun değilse, kendini kanıtlama çabasında özgürlükler önemli bir rol oynar. Daha önce Ayşe örneğinde belirttiğimiz gibi okulundaki tek tesettürlü öğrenci olan görüşmecimiz, bu halinin bulunduğu sosyal çevrenin normlarına uymadığını düşünerek kendini kabul ettirme sürecinde, başını örtmesinin kendi özgürlük alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna bağlı olarak da dinen günah kabul ettiği eşcinsellik, alkol kullanma vb. gibi tercihleri, "başkalarının özgürlükleri" olarak hoş görmek zorunda olduğunu hissettiğini belirtmiştir. Burada gençlerin bir ikilem yaşadıklarını söylememiz gerekir. Meseleye dinin belirlediği sınırlar noktasından mı yoksa özgürlükler noktasından mı yaklaşacaklar? Görüşmecilerimiz bu davranışları, dini normlara uymayan pratikler olarak görseler de meseleye özgürlükler çerçevesinde baktıklarında, tereddüte düşüp bireysel hak olarak tasdik etmektedirler. Öte yandan sosyal çevre değişince, normlar da farklılaşmaktadır. Örneğin Kur'an Kursundaki bir gencin dini kimliğini kabul ettirme süreci oldukça farklı işlemektedir. Kursta, gencin hayatını daima dini kurallar yönlendirmekte, dolayısıyla burada özgürlükler, mücadele edilmesi gereken nefsin istekleri olarak algılanmaktadır. Varoluş mücadelesi, kendini ispat etmekten ziyade, nefsin terbiye etme çabasına dönüşmektedir. Günümüzde özgürlükler çerçevesinde ele alınan bazı konular hakkındaki görüşlerini öğrenmek üzere, görüşmecilerimize, "eşcinseller hakkında ne düşünüyorsun? Eşcinsel tanıdıkların var mı?" kadın-erkek ilişkileri hakkında ne düşünüyorsun? Kadın erkek eşitliği hakkında ne düşünüyorsun? gibi sorular yönelttik. Katılımcılarımızın genel

itibariyle, kendilerini önceki kuşaklardan daha liberal ve daha hoşgörülü olarak tanımladıklarını gördük. Görüşmecilerimizin tutumları, önceki nesillere göre daha "ılımlı" olsa da buldukları alana göre farklılaşmaktadır. Kur'an Kursları bu bağlamda, diğer alanlardan ayrılmış eşcinsellik ve karşı cinsle ilişkiler gibi konularda farklı cevaplar vermişlerdir:

Hamza: *Özgürlük son zamanlarda daha çok yükselmeye, daha konu olmaya başladı. Yani onların düşünceleri, ben de onların yaşındayım ama benim düşüncelerim aynı değil. Niye? Çünkü yaşadığım şekil belli davranışlarım belli yaptığım ibadetler ameller belli. Onların yaptıkları belli, kafa fikir düşünce aynı olmayınca fikirler de aynı olmuyor.*

Hamza, özgürlük söyleminin gündelik hayatlarına sirayet ettiğini belirtirken bu hususta, kendi alanının yaşlılarından farklı düşünmesini sağladığının altını çizmiştir. Kur'an Kursundaki bir diğer görüşmecimiz Hüseyin ise farklı alanlardaki görüşmecilerimizin genelde tercih etmediği şekilde, eşcinselliğin dinen haram olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir:

Hüseyin: *Yani ahlaksızlığın, edepsizliğin, şahsiyetsizliğin, kılıfa büründürülmeye çalıştığı bir hal. Böyle bir ahlaksızlık olamaz. Yani bu usulsüzlüktür, bu terbiyesizliktir, dinimizde haramdır. . . Yani şöyle, nasıl diyeyim size? Bu bir disiplindir deseler bunu kimse kabul etmez. . . Şimdi "ben özgürüm"ün ispatını ahlaksızlığıyla tescillemeye çalışıyor.*

Hüseyin'e göre, özgürlük söylemi, dinen haram hususların Z Kuşağına kabul ettirilmesini kolaylaştıran bir kılıf görevi görmektedir. Yakın zamanda toplu taşıma araçlarından birinde eşcinsel birine rast geldiğini söyleyen bir diğer Kur'an Kursu öğrencisi Rümeyza, eşcinsellerden rahatsızlık duyduğunu açık bir dille ifade etmektedir:

Rümeyza: *Yani bunun bu kadar yaygınlaşmış olması benim açımdan çok rahatsızlık verici. Kıyamete çok yaklaştığımızı düşünüyorum. Çünkü artık hani günlük hayatımıza kadar geldi. Eskiden hani en azından internette görüyorduk orada kalıyordu...*

Başka eğitim kurumlarındaki görüşmecilerimizin özgürlük kavramına yaklaşımları farklıdır. Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinden birinde okuyan İlayda ise eşcinsel arkadaşları olduğunu, bu konuda onlara çok katı yaklaşmadığını ve arkadaşlık etmeye devam ettiğini belirtmektedir:

İlayda: *...benim yakın arkadaşlarımdan biri eşcinsel ve kendisi tesettürlü bir insan. . . sanırım Progresif İslam dediğimiz şeyle ele alıyorum. Lut olayını falan da onlar farklı şekilde yorumluyorlar. . . Sonuçta kendi yaşadıklarımızı filan da düşündükçe hani başörtüsü açısından. Şey olarak düşünüyorum, bireysel olarak benim için tamam hani mesela böyle bir şey hissediyor olabilir. Ama bunu harekete geçirmesi konusunda benim için sıkıntı var. . . Çok karışık bir konu ve biz de çok maruz kalıyoruz yani B.'de okuyorum ben hani herhangi bir şekilde karşılaşmamam olası değil. . . Yani din dışında bakmak ne kadar doğru bilmiyorum ama öyle bakınca o da denesin baksın falan oluyor. Ama sonuçta din çerçevesi içinde bakınca yanlış yani.*

Rümeyza'nın eşcinsellik konusundaki net tavrını, İlayda'da görmek mümkün değildir. Kendi başörtüsünü özgürlükler çerçevesinde değerlendirdiği zaman, diğer özgürlükleri bireysel çerçevede kaldıkları müddetçe kabul edilebilir olarak değerlendirmektedir. Kız lisesinde okuyan Beyza, çok yakın bir arkadaşının eşcinsel olduğunu, konuyu hiçbir şekilde din çerçevesinde ele almadığını ve ailesinden farklı olarak bunu bir hastalık olarak görmediğini belirtiyor:

Beyza: *...hani bilmiyorum o konuda. Tam bi fikir sahibi olmadan dinle ilgili veya Kur'an'da nasıl bir şekilde geçtiğini bilmiyorum. Ama genel olarak ben karşı değilim, hastalık olarak da görmüyorum gayet normal bir şey olarak görüyorum.*

Sinem: *Kimseyi ilgilendirmez yani. . . Herkesin günahı kendinedir.*

Beyza ve Sinem gibi birçok görüşmecimiz, eşcinselliğin dini çerçeveden ziyade, bireysel hak ve özgürlükler bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Toplumun özgürlüğe atfettiği önem, bu gibi dinen haram konularda kesin tepkiler gösterememelerinde etkili olmaktadır:

Ahsen: *Ananem büyük bir tepki verirdi büyük ihtimal, aynı şekilde annem de yani çok çok çok yanlış buluyor, ben dediğim gibi takmıyorum ne yaparlarsa yapsınlar gibi. Peki önüne eşcinsel evlilikle ilgili bir yasa tasarısı gelse onaylar mısın?*

Ret dersem büyük linç yerim.

Kimse bilmese?

Hmmm (duraksama) ben izin vermezdim galiba.

Ahsen gibi muhafazakâr ailelerin çocukları, eşcinsellik meselesini içselleştiremeseler de "linç yeme" çekincesi, onları tepki göstermekten alıkoymaktadır. Katılımcı ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, önceki kuşaklar eşcinselliğe aktif bir karşı çıkışla yaklaşırken Z Kuşağı, pasif bir kabulleniş sergilemektedir.

Liberal düşünceler bağlamında özgürlük ve eşitliğe verdikleri önem, kadın erkek ilişkilerine bakışlarında da görülmektedir. Karma eğitimle başlayıp çalışma hayatıyla devam eden kadın ve erkeğin bir arada bulunması süreci, katılımcılarımızın karşı cinsle ilişkilerin sınırları ve eşitlik hakkındaki tartışmalarını tetiklemiştir.

Esmâ: *İşte [ailemle] burada çatışıyoruz şöyle, erkeklerden soyutlanamayız. Belki doğrusu o, evet ama bilmiyorum ben öyle düşünmüyorum hani. Belli bi saygı çerçevesinde çalışa da bilirim. . . kadın evde oturacak diye bir şey yok. Bir Müslüman en iyisini yapmalı*

Ayşe: *Bu kanayan bir yaram. Bu konuda İslam'ın tam olarak ne dediği konusunda ben emin değilim. Bu konuda açık bir kaynak, mesela işte Hz. Musa'nın hikayeleri anlatılıyor işte gerektiği zaman mesafeli bir şekilde gidin konuşun, yardıma ihtiyaçları varsa gidin konuşun. Ama bir yandan da Hz. Hatice iş kadını ve erkeklerle ticaret yapıyor. . . Biz de biraz mecburuz sanki. Hani imam hatipte okumadık ve zaten erkeklerle beraber okuduk onlarla sürekli iç içeyiz.*

Esmâ anne-babasının kuşağından farklı olarak kamusal alanda aktif bir rol oynaması gerektiğini, "Müslüman en iyisini yapmalı" sözleriyle dile getirmiştir. Özel bir üniversitede burslu ekonomi öğrencisi olan Ayşe ise kariyerinde hedeflediği yere gelebilmek için karma ortamlarda, karşı cinsle karşı ve karşı cinsle birlikte bir var olma savaşı vermek zorunda olduğunun altını çizmektedir. Kadın-erkek ilişkileri, kadın ve erkeğin kamusal alanda bir arada olması ve kadınla ilgili bazı dinî hüküm ve uygulamalar muhafazakâr gençlerin kafalarını kurcalayan meselelerdir.

Meryem: *...fiziksel işlerde kadın erkek eşit olmayabilir tamam, bunu kabul ediyorum. Ama şahitlik meselesinde yani kadın yalan mı konuşuyor niye yani gibisinden böyle şeyler geliyor aklıma.*

Rauf: *...özellikle miras konusunda böyle kafamızı kurcalayacak şeyler oluyo. Hani direk böyle salt baktığımız zaman, haksızlık ediliyor derim. Ama hani bunun arka planında muhakkak bir cevabı vardır diye düşünüyorum...*

Ahmet: *...mesela çok konuşulan bir ayet vardır: Nisa 34, kadınların dövülmesi. Çok aklıma takılıyor. Burada ne kastediyor olabilir? Çünkü ben inanmıyorum Allah'ın öyle bir şey kastettiğine. Neden dövülmesini istesin kadınların? Orda çeviri yanlışlığı mı var ya da Kur'an sürekli olaylar üzerine kronolojik bir şekilde indiriliyor ya, bir şey oldu da ona dair mi indi?*

Sinem: *...şimdi ben dini uzun bir süre cinsiyetçi sanıyordum. . . Beni şey birazcık rahatsız ediyordu kadınların kapanması ve erkeklerin rahat bir şekilde dolaşması, erkekler rahat bir şekilde denize girebiliyor ama kadınların hep kapalı olması lazım. Bu durum beni birazcık rahatsız ediyordu.*

Görüşmecilerimizin verdiği örneklerden anlaşılacağı üzere, miras, şahitlik, kadına muamele ve tesettür gibi konular Z Kuşağı gençlerinin tereddüt yaşadıkları hususlardır. Kadın-erkek eşitliğinin kuşaklar arasında değiştiğini, fakat cinsiyetçiliğin azalsa da hala var

olduğunu belirten Melek, dini mevzularda da kadın erkek ayrımının altını, ibadet yerlerindeki farklılıkları örnek göstererek çizmektedir:

Melek: *[Camilerde] erkek tarafına daha büyük bir yer bırakılıyor. Kızlara hanımlara daha küçük bir alan bırakılıyor. . . Bir de mesela ben hep erkek bölümünde namaz kılmak isterdim çünkü hep daha güzel daha aydınlık.*

Anadolu Liseleri ve özel üniversitelerdeki kız öğrenciler, genellikle kendilerini okul ortamında ve daha sonrasında iş dünyasında var olma savaşı verirken bulmakta ve bunları anlamlandırmakta sık sık sıkıntı çektiklerini belirtmektedirler. Bu hususlarda Kur'an Kursu için tekrar bir parantez açmak gerekmektedir. Kur'an Kursundaki görüşmecilerimiz, kadın ve erkeğin eşit olmadığını, miras ve tesettür gibi hususlarda ayrıldıklarını, ancak bunun gerekli ve adaletli bir ayrım olduğunu belirtmektedirler:

Ebubekir:...adalet eşitlik demek değildir insanların yüzde doksanı bunu böyle anlıyor ama adalet hak edene hakkettiğini vermektir. Bir serçeye filin yükünü yükleyemezsin, kadının yapısı farklı erkeğin yapısı farklı. Allah erkeğe geçim sorumluluğu vermiş ki kadının görevi daha büyüktür, daha kutsaldır. Çünkü o dışardaki erkeği kadın yetiştiriyor zaten.

Ebubekir fitrat farklılıklarına değinirken kadının anne olarak üstlendiği rolün altını çizmektedir. Hüseyin de aynı şekilde kadın-erkek eşitliğinin fitrata ters bir konu olduğunu beyan etmektedir ve şöyle bir teşbihle bu konudaki görüşlerini açıklamaktadır:

Hüseyin: *"Ben de kamyon şoförlüğü yaparım". Yaparsın ama senin yapabileceğin daha güzel meslekler var. Şimdi okuduğum bir yazıda sobaya odun lazım değil mi? İllaki sobalara odun lazımdır, şimdi ben sobaya odun lazım diyerek tutup Ulu Cami'nin o güzel nadide minberini sobaya atabilir miyim? İşte hanımlarımız da bizim medeniyetimizde çok kıymetlidir, bu kıymetlilikle ben kendimi eşitlemek için uğraşmam.*

Ebubekir ve Hüseyin'in Hamza'nın bütün sorulara verdikleri yanıtlar, alan olarak Kur'an Kursunun gencin görüşleri üzerindeki etkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer alanlardaki görüşmecilerimiz, daha önce "radikal" olarak nitelendirdikleri görüşlere sahip olsalar da zamanla "ılımlılaştıklarını" beyan etmişlerdir:

Rauf: *mesela şu an ben sizinle bu masaya oturdusam ve siz bi bayansınız ben ılımlı durumuna düşüyorum. Biraz artık hani şey, radikalizmin o sınırları içerisinden çıktığın zaman sen ılımlısın. . . 9. Sınıfta İmam Hatip'e girdiğim andan beri tamamen çok değişmişimdir yani. Ben başta radikaldim, asla buraya gelip buraya oturamazdım.*

Hasan: *Şöyle söyleyim ilk başta o ağır İslamcı- bizim kadınlarla el sıkışma durumumuzda sıkışmıyorduk. Sonra şey olmuştu bizim bir hocamız vardı edebiyat hocamız, o bunun aslında çok gurur kırıcı bir şey olduğunu anlattı. Sonra bana makul geldi şey olmuştum.*

Rauf'un eskiden sizinle aynı masada oturamazdım ve Hasan'ın önceden elinizi sıkımsızdım sözlerine istinaden, Z Kuşağı gençlerinin bazı davranışlarının mantık çerçevesinde, gündelik hayat içerisinde karşılaştıkları yeni durumlara göre şekillendiğini söyleyebiliriz. Mannheim'ın ele aldığı şekliyle, dönemlerin beraberinde getirdiği verniğin altında yansıttıkları karakteristik renk tonu itibarıyla Z Kuşağı, önceki kuşaklardan ayrılmaktadır. Bu gençlerin karakteristik renk tonu, sosyal, kültürel, ekonomik ve sembolik sermayelerine göre şekillenmekte ve farklı tonlar yansıtmaktadırlar. Aynı kuşağın mensupları olsalar da bu kuşağa mensup bireyler, farklı deneyimlerine göre alt-gruplar oluşturmakta ve heterojen bir gençlik yapısı sergilemektedirler.

Sonuç ve Öneriler

Belirli tarihler arasında doğan, ancak bu tarihlerin yalnızca matematiksel etkisi bağlamında değil; dönemin kültürel, toplumsal, ekonomik ve politik özellikleri ekseninde şekillenen birey grupları kuşak terimiyle tanımlanır. Bu araştırmanın konusu olan Z Kuşağının temel özellikleri arasında, teknolojinin yerlileri olma ve bireysellikle özgürlüğe atfettikleri önem ilk sıralarda yer almakta; içinde buldukları pragmatist dünya düzenine

yaklaşımları, anlam arayışları ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği kaygılar da bunları takip etmektedir.

Muhafazakâr ailelerin “dijital yerli” çocuklarından oluşan örnekleme ve dini hayatlarını iyi tasvir edebilmek için çalışmada, Mannheim’in kuşak, Bourdeiu’nun alan teorileri kullanılmış ve dini tutum ve davranışları Glock vce Stark’ın beş boyutlu dindarlık ölçeği üzerinden ortaya konmuştur.

Bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturan “Z Kuşağının din algılarını etkileyen ana unsurlar nelerdir?” sorusu, alandan elde edilen veriler ışığında şöyle cevaplandırılabilir: Katılımcıların din algılarını etkileyen temel faktörler; sosyal sermayenin yapıtaşlarını oluşturan aile, okul ve arkadaşlar, teknoloji, çeşitli sosyal mecralar ve bu kuşağın sıklıkla karşılaştığı serbest düşüncelerdir.

Ailelerinin dindarlık pratiklerinin görüşmecilerin dindarlık pratiklerini şekillendirdiği ancak kendi inanış ve ibadet biçimlerinin ailelerinininkinden yer yer farklılaştığı görülmüştür. Dindarlığın bilgi boyutunda, aldıkları eğitimler ve araştırmaları neticesinde, ailelerinden daha bilinçli oldukları gözlemlense de dindarlığın pratik boyutunda ebeveynlerine kıyasla daha zayıf kaldıkları anlaşılmıştır. Bireyselleşme, serbest düşünceler, özgürlüğe verilen önem ve dindarlığın sınırlarını mantığa dayandırma gibi hususlarda ebeveynlerinden farklılaştıkları ön plana çıkmıştır.

Kuşaklar arasındaki farklılaşmanın oluşmasına zemin hazırlayan alanlardan biri okullardır. Okullar, kimi zaman sundukları eğitim bağlamında kültürel sermaye ve dindarlığın bilgi boyutunu şekillendirmiş, kimi zaman da sağladığı farklı arkadaş çevreleri neticesinde gençlerin sosyal sermayelerini biçimlendirmiştir. Hz. Peygamber’in “Kişinin dini, arkadaşının dini gibidir.” (Tirmizi, Zühd, 45. Ebu Davud, Edeb, 16) Hadis-i Şerif’i, Bourdieu’nün akademik dilde sosyal sermaye olarak adlandırdığı olguya işaret etmektedir. Bu çalışmada, yatılı Kur’an Kursları, İmam Hatip Liseleri, Özel Liseler, Anadolu Liseleri ve çeşitli üniversiteler farklı alanlar olarak ele alınmış ve bu alanların gençlerin dini yaşayışları ve hayat görüşleri üzerinde farklı tesirler icra ettikleri tespit edilmiştir.

Yaşadıkları çağın beraberinde getirdiği hızlı değişim sonucunda, önceki kuşaklardan farklı olarak çok vakit geçirdikleri bir alan olan sosyal medya, gençlerin kimliklerinin şekillenmesinde rol oynayan diğer bir olgudur. Bu olgunun, gençlerin hayata bakış açılarını, bilgiye ulaşma hızlarını, dini vaazlardaki üslup ve içerik beklentilerini, dini paylaşımlara yaklaşımlarını ve mahremiyet algılarını etkilediği görülmüştür.

Alan araştırması esnasında görüşülen sınırlı sayıdaki gençten elde edilen bilgiler doğrultusunda, Z Kuşağına mensup bu gençlerin inanç meselesinden ziyade, gündelik hayatlarında inançlarının gereğini yerine getirme konusunda sıkıntı yaşadıkları tespit edilmiştir. Dindarlık tanımlarının etik çerçevede şekillendiği ve ahlaki yükümlülükleri, dinî pratiklerin üzerinde tuttıkları anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, bireyin ahlâkını toplumsal ahlâktan daha öncelikli buldukları ve bireysel özgürlükleri ön plana çıkardıkları anlaşılmıştır.

Her çalışma, yeni soruları ve yeni araştırma alanlarını gündeme getirir. Gençler, görüşmeler esnasında sıklıkla iklim krizi ve hızlı küresel değişimler hususundaki endişelerini dile getirmişlerdir. Nitekim hemen akabinde Covid-19 salgını ortaya çıkmış ve toplumsal hayatta radikal değişimlere yol açmıştır. Yapılacak yeni çalışmalarda, salgınının farklı kuşaklarca nasıl tecrübe edildiği ve toplumların bu tür sorunlarla mücadelelerinde dinin ne derece etkili olduğu incelenebilir.

YouTube, görüşmecilerin hemen hepsinin vakitlerinin önemli bir bölümünü ayırdıkları mecra olarak ön plana çıkmıştır. Z Kuşağının “ne istersem istediğim zaman” sözleriyle dillendirdikleri daimî erişilebilirlik talebiyle şekillenen bu mecra, gençlerin dindarlık pratiklerine de tesir etmektedir. Z Kuşağı arasında oldukça popüler olan YouTube kanalları, değişik açılardan ele alınabilir.

Saha araştırması esnasında ortaya çıkan önemli hususlardan bir diğeri, inanç konusunda yoğun tereddüt yaşadığını belirten iki öğrencinin de İmam Hatip Lisesinde

okumalarıdır. Öğrencilerinin çoğu, bu okullarda akademik başarıya eskiye oranla daha fazla önem verildiğini belirtmiştir. Görüşmecilerin öne sürdüğü eski ve yeni arasındaki bu fark ayrıntılı olarak irdelenebilir.

Sonuç olarak. kuşak olgusunun metodolojik bir araç olarak kullanıldığı bu çalışmada, Z Kuşağının sınırlı bir kesiminin dini hayatı tasvir edilmeye çalışılmıştır. Araştırma alanının farklı kesimleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi, sosyal yapı ve değişimi incelemek açısından daha fazla imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmed, Abdullah Kadir. "Cultural Identity and Youth (The Case of Muslim Society)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2014), 51-65.
- Atalay, Talip. "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dindarlık Olgusu*, (Bursa: Kurav Yayınları, 2006). 185-208.
- Babacan, Mehmet Emin. "Teknoloji Kullanmak İletişim Kurmak Değildir: Kuşakların İletişim Pratikleri Üzerine", *Sosyoloji Divanı* 13, (2019), 47-57.
- Bayraktar, Muhammed Mustafa. "Gençlik Döneminde Görülen Obsesif Kompulsif Belirtinin İnanç, İbadet ve Dini Bilgi Düzeyi Gibi Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Marife*, 17/1 (2017), 151-175.
- Bourdieu, Pierre. *Language and Symbolic Power*, (Massachusetts: Harvard University Press, 1999).
- Çamdereli, Mete. "Dinsel Söylem Yok Olmuyor, Medyatikleşiyor" *TRT Akademi*, 03/06 (2018). 775-790.
- Dede, Ayşegül. "İ-Nesil 'Akıllı' Sokak Eylemleri" *Sosyoloji Divanı* 13, (2019). 99-108.
- Dianteill, Erwin. "Pierre Bourdieu and the Sociology of Religion: A Central and Peripheral Concern". *Theory and Society*. 32 (2003). 529-549.
- Edmund, June-Turner Bryan S., "Global Generations: Social Change in the Twentieth Century", *The British Journal of Sociology*, 56/4 (2016). 559-577.
- Fox, Claire. *I Find That Offensive!*. (London: Biteback Publishing, 2016).
- Gözaydın, İftar, "Bourdieu ve Din" *Cogito*, 76 (2014), 389-401.
- Günaydın, Fatma. "İmam Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları" *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 321-335.
- İdemen, Beril. "Sosyal Köken, Habitus ve Eğitim: Pierre Bourdieu'nün Yeniden Üretim Kuramı" *Türkiye'de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012). 419-444.
- Janmohamed, Shelina. *M Nesli Yeni Müslüman Gençlik*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018).
- Kobyay Murat, *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012).
- Kuran, Evrim. *Z Bir Kuşağı Anlamak*, (İstanbul: Mundi Yayınları, 2019).
- Lüküslü, Demet. "Farklı Kitaplardan Farklı Açılardan Gençlik Analizleri", *Birikim*, 196 (2005), 69-73.
- Lüküslü, Demet. *Türkiye'de Gençlik Miti*, (İstanbul; İletişim Yayınları, 2009).
- Mannheim, Karl. "The Problem of Generations", *Essays on the Sociology of Knowledge*, (Londra: Routledge Publishing, 1952). 276-322.
- Nacak, İbrahim. "Kuşak Sosyolojisi: Kavramsal ve Metodolojik Temeller" *Sosyoloji Divanı* 13, (2019), 9-29.
- Odabaşı, Fatma *Gençlerde Din ve Sivil İtaatsizlik*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).
- Özer, Pınar Süral vd., "Kuşakların Farklılaşan İş Değerlerine İlişkin Emik Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38 (2013), 123-142.
- Özüdoğru, Büşra "Tesettür Algısının Değişimi: Üç Nesil İncelemesi" *Sosyoloji Divanı* 13, (2019), 109-132.
- TDK, "Kuşak", sozluk.gov.tr, (erişim Ekim 2019).

- Tolbize, Anic. *Generational Differences on the Workplace*, (Minnesota: Minnesota University Publishing, 2006), https://rtc.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf, (erişim Mayıs 2010)
- TÜİK, (2018a), Nüfus Projeksiyonları 2018-2080.
- Türk, H. Bahadır. "Pierre Bourdieu'nun İdeoloji ve Söylem Tartışmasına Katkısı, *Birikim*, 177 (2004), 77-80.
- Twenge, Jean. *M. i-Nesli*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018).
- Yapıcı, Asım. "Küreselleşen Dünyada Gençlik ve Gençlerde Dini Hayat". *Peygamberimiz ve Gençlik*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018). 83-99.
- Yel, Ali Murat. "Pierre Bourdieu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17 (2003), 49-53.
- Yıldırım, Ali- Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2000).
- <https://www.fastcompany.com/3062475/your-guide-to-generation-z-the-frugal-brand-wary-determined-anti-millenn> (Erişim: 19 Kasım 2019)
- <https://www.irishtimes.com/life-and-style/people/move-over-millennials-for-savvier-healthier-generation-z-1.3459700> (Erişim: 21 Kasım 2019).

Ek:1 Katılımcıların Sosyal Kimlikleri

Kod Ad	Cinsiyet	Yaş	Okul	Ailenin Mesleki Durumu	Ekonomik Durum
Merve	Kız	20	Kur'an Kursu	Anne Ev Hanımı / Baba Toptancıda Çalışıyor	Orta
Rümeysa	Kız	19	Kur'an Kursu	Anne Ev Hanımı / Baba Oto Galerici	Orta
Beyza	Kız	17	Anadolu Lisesi	Anne Ev Hanımı/ Baba Oto Galerici	Orta / Üst
İlayda	Kız	19	Üniversite	Anne Ev Hanımı/ Baba Muhasebe Müdürü	Orta / Üst
Ayşe	Kız	19	Üniversite	Anne Çaycı/ Baba Matbaada Çalışıyor	Alt
İrem	Kız	18	Anadolu Lisesi	Anne Ev Hanımı/ Baba Ticaretle Uğraşiyor	Orta
Rauf	Erkek	19	Üniversite (İHL Mezun)	Anne Ev Hanımı/ Baba Özel Bir Şirkette Çalışıyor	Orta
Emir	Erkek	19	Üniversite (İHL Mezun)	Anne Resim Öğretmeni / Baba Makine Mühendisi	Orta/Üst
Berat	Erkek	17	İHL	Anne Ev Hanımı / Baba Din Kültürü Öğretmeni	Orta
Mustafa	Erkek	17	İHL	Anne Ev Hanımı/ Baba Esnaf	Orta
Esmâ	Kız	19	Üniversite (ÖL Mezun)	Anne Güzel Sanatlar Mezunu- Sanat Kursu İşletmecisi/ Baba İnşaat Mühendisi	Orta/Üst

Sema	Kız	20	Üniversite (AL Mezun)	Anne Ev Hanımı/ Baba Emekli	Orta
Hasan	Erkek	20	Üniversite (AL Mezun)	Anne Temizlik Personeli/ Baba Apartman Görevlisi	Alt
Ahmet	Erkek	18	Üniversite (AL Mezun)	Anne Ev Hanımı/ Baba Jeoloji Mühendisi	Orta
Ahsen	Kız	15	İHL	Anne Üniversite Öğrencisi/ Baba İş Adamı	Üst
Melek	Kız	14	Özel Lise	Anne Moda Tasarımcısı/ Baba Kimya Mühendisi	Üst
Sinem	Kız	15	Özel Lise	Anne Üniversite öğrencisi/ Baba İş Adamı	Üst
Ali	Erkek	17	Özel Lise	Anne Ev Hanımı/ Baba İş Adamı	Üst
Meryem	Kız	17	İHL	Anne İş Kadını/ Baba Akademisyen	Üst
Hamza	Erkek	17	Kur'an Kursu	Anne Ev Hanımı/ Baba Tekstil İşçisi	Orta/Alt

Ek:2 Görüşme Formu

1. Kendini bize tanıtır mısın? Yaşın, hangi okuldasin, ailen ne iş yapar, eğitim durumları nedir, ne olmak istiyorsun, kaç kardeşsin? Bu tarz genel bilgiler istiyoruz seninle alakalı.
2. Hangi kuşağa mensup olduğunı biliyor musun? Kuşağını nasıl tanımlarsın?
3. Bir günün nasıl geçer?
4. Sosyal medyada aktif misin? Telefonuna ne sıklıkla bakarsın?
5. Youtube'da takip ettiğin kanallar var mı? Televizyon mu izlemeyi tercih edersin YouTube mu? (televizyonsa ne tür programlar)
6. Ne tür müzikler dinlemekten hoşlanırsın?
7. Dinin senin hayatındaki önemi nedir? Dinin temel anlamı senin için nedir? Mesela iman esaslarını kabul edip ibadetlerini yerine getirmek midir (iman esaslarını açmalarını sağlamaya çalışalım) yoksa insanlara iyilik yapmak mıdır? Öbür dünyayı anlamlandırmak mıdır yoksa bu yaşadığımız hayata anlam kazandırmak mıdır?
8. Ailenle ilişkileriniz nasıl? Ailen dindar mıdır? Evinizde ibadet edilir mi?
9. Sen ibadet eder misin? Dua eder misin? Ne sıklıkla, hangi sebeplerle dua edersin? Dua etmek sana kendini nasıl hissettirir?
10. Dini sorularını kime sorarsın? Din eğitimi nereden aldın?
11. Ailen sana dini telkinlerde bulunur mu? İbadet etmen konusunda uyarılır mısın?
12. Anne babanın ibadet ve inanç pratikleri ile seninkiler sence farklı mı? Aranızda hiç dini mevzularda görüş ayrılıkları oluyor mu?
13. Arkadaşlarıyla ilişkilerin nasıl? Boş zamanlarınızda neler yaparsınız? Dini meselelerle ilgili tartışır mısınız? Aile yapılarınız birbirine benzer mi?
14. Dini kimliğin sosyal medyada görünür müdür? Cuma, kandil ve benzeri mesajlar paylaşıyor musun mesela?
15. Dini içerikli videolar izler misin?
16. Alışveriş yapmayı sever misin? İhtiyacın olan şeyleri mi alırsın yoksa genel olarak alışveriş yapmak hoşuna gider mi?
17. Harçlığını nasıl değerlendirirsin? Harçlığından başkalarına yardım yapar mısın?
18. Dini inancın kıyafet tercihlerini etkiler mi? Yemek tercihlerini etkiler mi?
19. Kadın erkek ilişkileri hakkında ne düşünüyorsun? Kadın erkek eşitliği hakkında ne düşünüyorsun?
20. Mesela evleneceğin kişinin dindar olup olmaması senin için önemli midir?
21. Eşcinsel bireyler hakkında ne düşünüyorsun? Sana olağan geliyor mu günlük hayat içerisinde? Eşcinsel tanıdıkların var mı? Ya da işte karşı cinsle ilişkiler hakkında ne düşünüyorsun? Sence kesinlikle olmamalı mı yoksa belirli ölçülerde karşı cinsten biriyle arkadaşlık eder misin?
22. Anne-babanın kuşağı ile kendi kuşağın arasında ne gibi farklar görüyorsun?
23. Sınavlara hazırlanıyor musun? Nasıl gidiyor hazırlıklar? Sınav sence ibadetleri geri plana atar mı?